

MEE- DOEN

IS DE KUNST

**advies over actieve
cultuurparticipatie**

**RAAD
VOOR
CULTUUR**

Inhoud

Samenvatting	5
1. Aanleiding, adviesaanvraag en aanpak	13
2. De waarde van actieve cultuurparticipatie	23
3. Stand van zaken en probleemanalyse	33
4. Vijf adviezen voor actieve cultuurparticipatie	51
5. Vier toekomstperspectieven voor Nederlandse gemeenten	63
Bijlagen	69
1. Adviesaanvraag voorzieningen actieve cultuurparticipatie	70
2. Samenstelling en werkwijze commissie	76
3. Overzicht van gesprekspartners	78
4. Vergelijking met de sportsector	80
5. Vergelijking met het buitenland	82
6. Literatuur	86
Colofon	89

Samenvatting

De helft van alle Nederlanders houdt zich in de vrije tijd bezig met allerlei vormen van actieve cultuurparticipatie. Kinderen volgen muziek- of breakdanceslessen, hun ouders zingen in een koor of werken als vrijwilliger mee aan archeologische opgravingen terwijl hun grootouders hun memoires schrijven. Actieve cultuurparticipatie is overal te vinden – het vormt de voedingsbodem van ons culturele leven.

Voor jonge mensen gaat cultuurparticipatie om activiteiten die vormend zijn voor hun identiteit. Zij ontwikkelen er creatieve competenties mee die van belang zijn in hun latere werkzame leven. Volwassenen nemen deel om zich te ontspannen of hun vaardigheden te verbeteren. Ouderen genieten ervan omdat het hun leven (nieuwe) betekenis geeft of omdat zij er sociale contacten mee opbouwen. De minister zegt geheel terecht in haar adviesaanvraag: “als we willen bevorderen dat creativiteit en identiteit ontwikkeld worden, dan moeten we zorgen dat iedere Nederlander de mogelijkheid heeft om zich cultureel te ontplooiën.”^[1]

Helaas zijn de mogelijkheden tot culturele ontplooiing geen vanzelfsprekendheid meer. In snel tempo verminderen door bezuinigingen in gemeenten en provincies de mogelijkheden voor actieve cultuurparticipatie. Navenant daalt ook de deelname aan kunstbeoefening over bijna de gehele linie. Lokale, gesubsidiëerde voorzieningen zoals centra voor de kunsten vormden lange tijd de vanzelfsprekende spil voor actieve cultuurparticipatie. Nu moeten deelnemers, vooral kinderen en jongeren, steeds meer op zoek naar alternatieve plekken om lessen te kunnen volgen. Kwaliteit en continuïteit staan onder druk, omdat veel mensen zijn aangewezen op aanbieders in een markt die nog niet goed is uitgekristalliseerd. Zelfstandigen organiseren zich, maar zij kunnen de kwaliteit van hun programma's nog niet garanderen.

De raad maakt zich over deze ontwikkelingen zorgen. Actieve cultuurparticipatie bevordert creativiteit. Investeren in actieve cultuurparticipatie is een voedingsbodem voor de creatieve sector. Het leert kinderen en jongeren vaardigheden van de 21^e eeuw. Het versterkt het creatieve hart van ons land.

¹
Adviesaanvraag
'Voorzieningen voor
actieve cultuurparticipatie', Ministerie
van Onderwijs, Cul-
tuur en Wetenschap,
Den Haag, 2013.

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft samen met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten de raad gevraagd te adviseren over de wijze waarop het stelsel van voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie in de toekomst vorm kan krijgen. De raad geeft in antwoord daarop vijf adviezen en vier toekomstperspectieven voor actieve cultuurparticipatie.

De raad heeft deze adviezen gebaseerd op een analyse van de huidige situatie. Deze heeft hij onder meer op basis van een gespreksronde met tal van betrokkenen in het land geconstrueerd.

De raad constateert dat cultuurparticipatie een sector in transitie is. Enerzijds verminderen in snel tempo voorzieningen en staan kwaliteit en continuïteit van het aanbod onder druk. Maar er ontstaan ook nieuwe kansen en nieuw elan. Particuliere en private initiatieven krijgen meer ruimte.

Centra voor de kunsten ontwikkelen zich van overwegend aanbodgerichte instellingen naar maatschappelijke ondernemingen die proberen meer en diverse eigen inkomsten te genereren. Er ontstaan netwerken van burgers, verenigingen, culturele instellingen en private partijen waarvan de overheid wel deel uitmaakt, maar niet meer de aansturende partij is.

Er is veel eigen initiatief bij jonge artiesten, amateurkunstenaars en erfgoedvrijwilligers. Internet en sociale media zijn daarbij een verrijking voor de sector. De overheid geeft meer ruimte aan het maatschappelijke en private domein.

De raad juicht die ontwikkeling toe, maar wijst ook op de bijbehorende risico's ten aanzien van de toegankelijkheid van voorzieningen, met name voor kinderen en ouderen. Ook de borging van kwaliteit, de geografische spreiding, de toegankelijkheid en diversiteit van voorzieningen vragen om aandacht van overheden.

De raad doet in dit advies vijf aanbevelingen:

1. Zorg voor goede basisvoorzieningen

In tegenstelling tot veel andere beleidsterreinen zijn er weinig verplichtingen voor gemeenten of provincies als het gaat om cultuurbeleid. Lokale overheden hebben een grote mate van vrijheid om hun eigen keuzes te maken. De raad dringt erop aan om dat vanuit een visie te doen, die het belang van actieve cultuurparticipatie op waarde schat. Iedere gemeente en provincie maakt keuzes op basis van de samenstelling en dichtheid van de bevolking, identiteit en ambitie. In de ene regio zijn er veel particuliere of private initiatieven en op andere plekken neemt

een centrum voor de kunsten een centrale plaats in binnen actieve cultuurparticipatie.

Maar vijf basisvoorzieningen (locatie, programma, promotie, vindbaarheid en toegankelijkheid) die de raad in dit advies aangeeft, vindt hij onontbeerlijk. Deze moeten in iedere gemeente en provincie onderdeel zijn van het cultuurbeleid zodat toegankelijkheid, spreiding, kwaliteit en diversiteit van het aanbod gewaarborgd kunnen worden.

2. **Houd rekening met verschillende levensfasen**

De raad adviseert in het beleid voor actieve cultuurparticipatie onderscheid te maken tussen behoeften en mogelijkheden voor jeugd, volwassenen en ouderen. Deze leeftijdsgroepen hebben verschillende motieven en interesses.

De raad kiest ervoor om de prioriteit van het overheidsbeleid te leggen bij voorzieningen voor de jeugd, omdat juist hier de basis wordt gelegd voor een culturele loopbaan en een goede start voor het leven.

3. **Waarborg kwaliteit**

De raad adviseert om een ontwikkelingsperspectief in de vrije tijd te ontwerpen, parallel aan het ontwikkelen van leerlijnen in het cultuuronderwijs op school. Zo'n perspectief moet duidelijk maken welke route (jonge) deelnemers kunnen volgen van kennismaken naar oriënteren en van oriënteren naar bekwamen. Dat geeft de docenten betere kaders voor hun werk en laat ontwikkelingen aansluiten op wat leerlingen opdoen in het reguliere onderwijs. Ook voor volwassenen en ouderen is het van belang om de eigen activiteit en prestatie te kunnen duiden en een ontwikkelingsperspectief te hebben.

De raad adviseert om een vorm van kwaliteitsborging te ontwikkelen voor de gehele sector van cultuureducatieve aanbieders.

4. **Stimuleer experimenten**

Mondiale, digitale en commerciële mediaontwikkelingen en migratiebewegingen beïnvloeden in hoog tempo ook de Nederlandse cultuur. Oude kennis en vaardigheden staan onder druk en nieuwe vormen zijn nog aan het rijpen. Inmiddels is het eenvoudig om een (digitaal) fotoboek te maken, een film te presenteren of muziek te laten horen aan vrienden. Experimenten, vrije ruimte en innovatieve werkvormen zijn de voorbodes van een nieuwe tijd.

Nieuw vormen van *battles*, competities of wedstrijden horen daar bij.

De raad adviseert overheden om hiervoor altijd – ook al is het noodgedwongen beperkt – programmagelden beschikbaar te stellen. Geef ruimte aan amateurs, kunstenaars, kunstdocenten, verenigingen, centra voor de kunsten en commerciële partijen om nieuwe vormen te onderzoeken voor oriëntatie, bekwaming, reflectie, presentatie en samenspel.

5. Ontwerp een atlas voor de actieve cultuurparticipatie

De raad dringt aan op een systematische verzameling van (deelname)gegevens en activiteiten op regionaal niveau. De regionale gegevens kunnen ook indicaties geven over de effectiviteit van voorzieningen. Er kan op deze wijze een ‘atlas’ ontstaan van actieve cultuurparticipatie. Deze atlas zorgt voor transparantie door te laten zien hoe de vijf eerdergenoemde basisvoorzieningen in gemeenten en regio’s vorm krijgen. Het is wenselijk dat zowel de burgers als de overheden zelf zien hoe de voorzieningen in het land zijn geconstrueerd.

De raad adviseert dat de lokale overheid zich op deze wijze verantwoordt voor actieve cultuurparticipatie.

De raad schetst in dit advies vier toekomstperspectieven waarlangs gemeenten hun beleid voor actieve cultuurparticipatie kunnen inrichten. Hierin komen respectievelijk ‘de creatieve gemeente’, ‘de talentvolle gemeente’, ‘de sociale gemeente’ en de ‘vitale gemeente’ aan bod.

Elk perspectief geeft een eigen profiel aan de wijze waarop een gemeente beleid voor actieve cultuurparticipatie vorm en inhoud kan geven.

1. Aanleiding, adviesaanvraag en aanpak

Aanleiding

Op het Schouwburgplein in Rotterdam trainen jongeren hun *skills* door elkaar te verrassen met een *windmill*. Sommigen volgen, op een steenworp afstand, wekelijks lessen in het goed geoutilleerde HipHopHuis. In Leeuwarden musiceren iedere woensdagmiddag zo'n 60 senioren met hun harmonie- of symfonieorkest. Soms treden ze op in de prachtige theaterzaal van de Rinkelbom, het centrum voor de kunsten in Heerenveen. Met evenveel plezier reizen zij voor een concours naar Portugal. De leden van de 'Archeologische Werkgemeenschap Nederland: vereniging van vrijwilligers in de archeologie' nemen actief deel aan onderzoek waar professionele archeologen niet aan toekomen. Linde (7 jaar) bezoekt met haar oma de Textiel Biënnale in Rijswijk omdat zij samen veel weven en quilten. In beleidstermen gaat het hier allemaal om 'actieve cultuurparticipatie', al zullen de hiphoppers, de muzikanten, de amateurarcheologen, Linde en haar oma allemaal verbaasd kijken als zij met dit begrip worden geconfronteerd.

In dit advies wordt onder actieve cultuurparticipatie verstaan:
alle kunstzinnige of erfgoedactiviteiten die door een amateur of vrijwilliger in de vrije tijd worden uitgevoerd, van schrijven tot amateurarcheologie en van muziekles tot community arts.^[2]

Ruim de helft van de Nederlandse bevolking besteedt enige vrije tijd als amateur of vrijwilliger aan kunstzinnige en erfgoedactiviteiten. Er zijn ruim 6,5 miljoen amateurkunstbeoefenaars, naast minimaal 400.000 vrijwilligers^[3] en ruim 600.000 deelnemers in de erfgoedsector.^[4] Zij geven jaarlijks 1,35 miljard euro uit aan hun hobby; dankzij hen gaat er totaal 2,75 miljard euro om in de economie.^[5]

Actieve cultuurparticipatie is de voedingsbodem van ons culturele leven. De raad hecht daar groot belang aan. Voor jonge mensen gaat het om activiteiten die vormend zijn voor hun identiteit. Zij ontwikkelen er creatieve competenties

2
 Adviesaanvraag 'Voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie', Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Den Haag, 2013.

3
 'Cultuur in beeld 2013', Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Den Haag, 2013.

4
 'Lokaal stelsel actieve cultuurparticipatie in transitie. Mapping document', Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst, Utrecht, 2014.

5
 'De economische bijdrage van amateurkunst en kunsteducatie', Kunstfactor en Kunstconnectie, Utrecht, 2009. 'FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd', Broek, A.v.d., Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010. 'Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd', Broek, A.v.d., (red.), Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010.

mee die van belang zijn in hun latere werkzame leven. Volwassenen grijpen deze activiteiten aan om zich te ontspannen of hun vaardigheden te verbeteren. Ouderen genieten vaak van deze activiteiten omdat het hun leven (nieuwe) betekenis kan geven of omdat zij er sociale contacten mee opbouwen.

De minister zegt geheel terecht in haar adviesaanvraag: “als we willen bevorderen dat creativiteit en identiteit ontwikkeld worden dan moeten we zorgen dat iedere Nederlander de mogelijkheid heeft om zich cultureel te ontplooien.”^[6]

Helaas zijn de mogelijkheden tot culturele ontplooiing geen vanzelfsprekendheid meer. In snel tempo verminderen in vele gemeenten en provincies de mogelijkheden voor actieve cultuurparticipatie. Rijk, provincies en gemeenten hebben de afgelopen paar jaar gezamenlijk een bedrag van tussen de 50 en 60 miljoen euro bezuinigd op voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie. Dat brengt de deelname eraan in gevaar. Het percentage regelmatige amateurkunstbeoefenaars van 16 jaar en ouder liep in 2011 – vergeleken met 2007 – terug: bij het bespelen van een instrument van 12 naar 10 procent, bij zingen van 9 naar 8 procent, bij theater van 14 naar 10 procent en bij beeldende kunst van 21 naar 16 procent.^[7]

Hoewel de schrijvers aangeven dat hun gegevens incompleet zijn, omdat informatie over digitale kunstvormen ontbreekt, signaleren zij een dalende trend bij de actieve beoefening. Het is aannemelijk dat de daling van de deelname een relatie heeft met de bezuinigingen op muziekscholen en centra voor de kunsten, maar het vraagt om nader onderzoek. De raad vindt dat de participatiegraad weer omhoog moet.

Het decor

De voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie kennen een lange geschiedenis. Een uurtje zingen op school werd in 1857 bij wet geregeld en in 1889 voegde de overheid daar het nieuwe vak tekenen aan toe. Muziekscholen en verenigingen voor harmonie, fanfare en brassband ontstonden in het midden van de 19^e eeuw door initiatieven van vooruitstrevende burgers.

Na de Tweede Wereldoorlog nam het aantal initiatieven in alle kunstdisciplines toe. Eerst bij dans en beeldende kunst en later ook bij theater. In de jaren '70 en '80 omarmde de overheid deze organisaties. Veel muziekscholen en centra voor de kunsten werden onderdeel van de gemeentelijke infrastructuur of een zelfstandige stichting dicht tegen de gemeente aan, die werd gefinancierd door de lokale overheid.

6
Adviesaanvraag ‘Voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie’, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Den Haag, 2013.

7
‘Cultuurparticipatie: minder beoefening en consumptie’, Broek, A.v.d. en Eijck, K.v., in Boekmanstichting/Sociaal en Cultureel Planbureau, ‘De staat van cultuur. Lancering Cultuurindex Nederland’, pagina 69, Amsterdam, 2013.

Provincies ondersteunden deze gemeentelijke, uitvoerende organisaties via provinciale instellingen voor cultuureducatie, met name voor kleine gemeenten. In de jaren '90 is deze infrastructuur enerzijds geconsolideerd, anderzijds werd de roep om 'no nonsense beleid' sterker. Eigen verantwoordelijkheid van de burger en marktwerking in alle sectoren, ook bij actieve cultuurparticipatie, kenmerken het beleid.

Anno 2014 is een zeer divers landschap voor actieve cultuurparticipatie ontstaan, waar ook de media met 'Holland's Got Talent' en 'The Voice of Holland' deel van uitmaken.

De ontwikkeling van de infrastructuur voor erfgoed kwam later op gang. Natuurlijk waren er in de genoemde periode afzonderlijke erfgoedinstellingen als musea en archieven.

Maar de ontwikkeling van nieuwe vormen van institutionele samenwerking, op praktisch elk overheidsniveau (Rijk, provincie, gemeente) begon eind jaren '80. Dat had te maken met de veranderende belangstelling voor ons recente verleden. Die interesse richtte zich niet zoals voorheen op 'vaderlandse' geschiedenis, maar op de 'geschiedenis dichtbij': de historie van onze leefomgeving, familie, straat, bedrijf, gemeente en regio. Op landelijk niveau kwamen zo diverse sectorverenigingen en -instituten tot bloei. Er ontstonden ook nieuwe lokale en provinciale samenwerkingsvormen, zoals 'erfgoedhuizen' en Regionale Historische Centra.

Ook bij de overheden zelf werd deze trend zichtbaar: erfgoed kreeg een positie binnen het cultuurbeleid. Op veel plaatsen ontstonden historische verenigingen en talloze erfgoedvrijwilligers stortten zich op behoud of restauratie van objecten. Andere erfgoedvrijwilligers houden zich bezig met levend of immaterieel erfgoed (zoals de UNESCO-conventie het noemt); zij houden een plaatselijke traditie levend, zoals bijvoorbeeld een religieuze processie of bloemencorso of zetten zich in voor het levensvatbaar houden van een ambacht.

Erfgoed en de Noordoostpolder

De gemeente wil bewoners meer betrekken bij de unieke geschiedenis van haar gebied. Zij ging daarover in gesprek met inwoners, organisaties en ondernemers. Dat leverde verrassende antwoorden op over bewustwording, draagvlak en een gevoel van trots onder de polderbewoners. Erfgoed is het eigen verhaal geworden van een polder, dat kan worden doorverteld aan nieuwkomers. Zo zijn veel participatieprocessen en -projecten op gang gekomen, zoals de ontwik-

keling van nieuw monumentenbeleid, een erfgoednota, de Landschapsvisie, het ‘Dorpen DNA’-plan en Ontwikkel-perspectief Nagele.

Muziekverenigingen

In Nederland zijn er bijna 12.500 muziekverenigingen met ruim 450.000 leden.^[8] Door de verzuiling bestonden er in Nederland lange tijd veel muziekbonden. Deze zijn al jaren met elkaar aan het fuseren. De overgebleven twee muziekbonden (de Koninklijke Nederlandse Federatie van Muziekverenigingen en de Vereniging van Nederlandse Muziekverenigingen) zijn de afgelopen twee jaar bezig geweest met een fusie. Per 1 januari 2014 is de Koninklijke Nederlandse Muziekorganisatie opgericht (KNMO). De KNMO is de landelijke koepelorganisatie die tien regionale bonden als basis heeft. De aangesloten muziekverenigingen bieden een continue structuur voor musiceren en cultuurparticipatie.

De rollen en relaties tussen de drie overheden, instellingen, markt en burgers zijn behoorlijk veranderd. Enerzijds zet het Rijk ‘cultuurparticipatie’ hoog op de agenda. Anderzijds schrapt een aantal provincies het als agendapunt en voeren veel gemeenten ingrijpende bezuinigingen uit. Gemeenten maken moeilijke keuzes: vermindering van subsidies of opheffing van bestaande kunstzinnige centra en vorming van nieuwe functies. De vrijetijdsmarkt fragmenteert door commerciële initiatieven, de toestroom van individuele kunstdocenten en kunstenaars die het aanbod verzorgen.^[9] De burger stelt zich minder afhankelijk op van het aanbod van de gesubsidieerde instellingen en maakt in toenemende mate keuzes uit nieuw aanbod en mogelijkheden via (sociale) media.

Deze trend werd vier jaar geleden al door het Sociaal Cultureel Planbureau gesignaleerd.^[10] De onderlinge relaties tussen overheid en markt, overheid en samenleving, overheid en individuele burger zijn voorlopig nog niet uitgekristalliseerd.

In het advies *Cultuureducatie: leren, creëren, inspireren* schreef de raad samen met de Onderwijsraad dat de culturele infrastructuur voor cultuuronderwijs en cultuurparticipatie versnipperd is.^[11] Mede naar aanleiding van dit advies zijn er maatregelen genomen om de kwaliteit van het cultuuronderwijs op scholen te versterken. Bijvoorbeeld met het programma ‘Cultuureducatie met kwaliteit’, waarin via een

8

‘Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd’, Broek, A.v.d., (red.), pagina 70, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010.

9

‘Lokaal stelsel actieve cultuurparticipatie in transitie. Mapping document’, Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurnkunst, pagina 7, 39, Utrecht, 2014.

10

‘Toekomstverkenning kunstbeoefening. Een essay over de mogelijke betekenis van sociaal-culturele ontwikkelingen voor volume, voorkeuren en vormgeving van kunstbeoefening in de vrije tijd’, Broek, A.v.d., Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010.

11

‘Cultuureducatie: leren, creëren, inspireren’, Onderwijsraad, Raad voor Cultuur, Den Haag, 2012.

landelijk samenhangende aanpak de kwaliteit van cultuur-educatie in het primair onderwijs wordt verbeterd. Ook in het voortgezet onderwijs ziet de raad positieve ontwikkelingen. Zo is het vak ‘culturele en kunstzinnige vorming’ behouden en gestut door de Cultuurkaart. Ook kunnen op veel scholen leerlingen kiezen voor een kunstdiscipline als (examen)vak. Op 16 december 2013 tekenden de minister en staatssecretaris van OCW een convenant met de PO-raad, bijna alle provincies en een groot aantal gemeenten om zich gezamenlijk in te spannen voor goed cultuuronderwijs.

Cultuuronderwijs op school zorgt voor een eerste kennismaking met kunst en de culturele omgeving. Maar die wordt pas werkelijk effectief als er ook een buitenschools cultureel netwerk van voorzieningen is. Deze buitenschoolse voorzieningen bieden kinderen en jongeren meer mogelijkheden zich te oriënteren en verder te bekwamen in alle kunst- en erfgoeddisciplines. Zichtbaarheid en aantrekkelijkheid van dat netwerk zijn vooral belangrijk voor kinderen en jongeren die niet vanzelfsprekend in aanraking komen met kunst en de veelzijdigheid van onze cultuur. De meeste jongeren zullen pas na deze eerste kennismaking en verdieping hun eigen weg vinden in de wereld van kunst en erfgoed. Zeer getalenteerde jongeren kiezen routes die leiden naar het kunstvakonderwijs.

Nu het cultuuronderwijs binnen de school meer structuur krijgt en er zich tegelijkertijd vele veranderingen voltrekken in de voorzieningen voor de vrije tijd, is de vraag urgent hoe die voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie het beste gegarandeerd kunnen worden.

Adviesaanvraag

De centrale vragen uit het adviesverzoek van de minister en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) zijn:

Hoe kunnen overheden hun verantwoordelijkheid voor de culturele, maatschappelijke en economische waarden, in het licht van de financiële en inhoudelijke ontwikkelingen, duurzaam invullen?

In welke functies moet minimaal en maximaal worden voorzien, door wie en voor wie?

Hoe kan daarbij gedifferentieerd worden naar lokale, regionale en nationale ambitie, doelgroepen en disciplines (scenario's)?

De minister richt haar vraag met name op lokale, regionale en provinciale voorzieningen voor actieve kunstbeoefening^[12] en erfgoedactiviteiten,^[13] omdat over deze voorzieningen de grootste zorgen leven. Die zorgen gaan met name over de diversiteit, spreiding en kwaliteit van het aanbod en over de toegankelijkheid ervan voor alle bevolkingsgroepen.

De raad neemt deze focus en zorgen dan ook tot uitgangspunt bij zijn analyse en aanbevelingen in dit advies.

Aanpak

De raad stelde ter voorbereiding van dit advies een commissie samen onder voorzitterschap van Dirk Monsma.

De leden van de commissie zijn opgenomen in bijlage 2, pagina 76. Deze commissie heeft vele gesprekken gevoerd in het land met deelnemers aan en vertegenwoordigers van centra voor de kunsten, muziekverenigingen, erfgoedhuizen en vele anderen uit de sector. Een overzicht van de gesprekspartners is opgenomen in bijlage 3, pagina 78. De raad heeft als input voor dit advies ook een internationaal vergelijkend onderzoek naar cultuurparticipatie uitgezet bij het Landelijke Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) en naar de sportinfrastructuur bij het Mulier Instituut.

De raad is de leden van de commissie buitengewoon erkentelijk voor hun deskundigheid, tijd en de open, interactieve wijze waarop zij dit advies tot stand hebben gebracht.

Ook dankt de raad alle gesprekspartners waaronder het LKCA, Kunstconnectie en anderen voor hun actieve inbreng. Hun kennis en ideeën waren onmisbaar voor dit advies.

Het advies is als volgt opgezet. In hoofdstuk 2, pagina 23 is het belang van kunstbeoefening en actieve cultuurparticipatie beschreven. Hoofdstuk 3, pagina 33 analyseert de huidige stand van voorzieningen voor cultuurparticipatie.

Deze analyse vormt de basis voor vijf adviezen in hoofdstuk 4, pagina 51. Hoofdstuk 5, pagina 63 tenslotte geeft vier perspectieven die gemeenten kunnen inspireren tot het vormgeven van beleid dat is gericht op actieve cultuurparticipatie.

12

Bijvoorbeeld centra voor de kunsten, muziekscholen, lokale poppodia, steunfuncties voor de amateurkunst en de subsidies aan amateurverenigingen en activiteiten.

13

Bijvoorbeeld erfgoedhuizen en de subsidies aan historische verenigingen, volks-culturele instellingen, monumentenwachten en archeologische amateurverenigingen.

2. De waarde van actieve cultuurparticipatie

De culturele levensloop

Ervaringen op jonge leeftijd bepalen de wijze waarop de culturele levensloop – of zelfs het leven – zich in latere levensfasen voltrekt. Dit geldt zowel voor passieve kunstervaring zoals een bezoek aan museum of popconcert, als voor actieve en creatieve kunstbeoefening. Hoe jonger begonnen, hoe duidelijker de relatie met latere cultuurparticipatie als volwassene. ^[14] Als deze basis niet is gelegd, dan zal iemand naar alle waarschijnlijkheid op latere leeftijd nauwelijks aan culturele activiteiten deelnemen.

Actieve cultuurparticipatie is voor alle leeftijden, en loopt van de wieg tot het graf, maar in de verschillende leeftijdsfasen zijn er wel verschillende accenten. Wat zijn de motieven van mensen in de verschillende leeftijdsfasen? ^[15]

Kinderen en jongeren zitten vaak op les. Zij vinden het belangrijk om te laten zien, horen of lezen wat zij maken. In de leeftijd van 20 tot 65 jaar nemen mensen deel aan workshops of volgens cursussen en ontspannen zich zo van hun dagelijkse (werk)omgeving. Soms benutten zij kunstzinnige cursussen om specifieke, werkgerelateerde vaardigheden te verbeteren: theater om te leren presenteren, creatief schrijven voor schrijven op het werk. Bij oudere amateurkunstenaars geldt vaak dat zij ambitieus zijn en zich ook in artistieke zin willen blijven ontwikkelen. Voor deze groep is leren en presteren belangrijk; zij zien het beoefenen van amateurkunst als een serieuze, artistieke en persoonlijke ontwikkeling. ^[16] Ontspanning wordt gezien als een belangrijker motief naarmate men ouder wordt. Ook het ontmoeten van mensen met dezelfde interesse speelt een belangrijkere rol. ^[17] Juist op oudere leeftijd is een groot aantal mensen in de erfgoedsector actief.

Cultuurparticipatie heeft een belangrijk positief effect op de vitaliteit, de gezondheid en het welzijn van ouderen, volgens de ondertekenaars van het convenant ‘Ouderen en cultuur’.

Minister Bussemaker en staatssecretaris Van Rijn van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport zetten in juni 2013, samen met publieke en private partijen, hun handtekening onder dit convenant.

14
‘Cultuurdeelname in de levensloop’, Nagel, I., Utrecht, 2004.

15
‘FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd’, Broek, A.v.d., Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010.

16
‘Kunstbeoefening met ambitie’, Landelijk Expertisecentrum Sociale Interventie, Utrecht, 2012.

17
‘Ruimte voor amateurkunst. Voorzieningen voor kunstbeoefening 2013’, Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst, Utrecht, 2013.

Dit vormde de start van het meerjarenprogramma ‘Lang leve kunst’ dat tot doel heeft cultuurparticipatie door ouderen (65+) te bevorderen.^[18]

De culturele levensloop is vaak een pad waarbij talent, interesse en opvoeding bepalende factoren zijn. Ieder kind wordt met een bepaalde aanleg geboren en ieder kind krijgt te maken met invloeden van buitenaf zoals opvoeders, docenten, vrienden, een boek, een voorstelling, een televisie-uitzending. Het gezin waarin een kind opgroeit, is de belangrijkste invloed op de culturele levensloop. Het zijn de opvoeders die hun kinderen al dan niet de weg wijzen naar muziek- of danslessen, meenemen naar een festival, een museum of een kathedraal. In een gezin dat veel waarde hecht aan het omgaan met kunst en het aanleren van kunstzinnige vaardigheden, wordt het pad geplaveid voor actieve cultuurparticipatie op latere leeftijd. Maar een meerderheid van de kinderen komt juist niet van huis uit in aanraking met kunst. Ook zij hebben recht op een culturele levensloop. De school biedt dan uitkomst. Jongeren leren ook kunstzinnige vaardigheden van vrienden, terwijl zij zich in toenemende mate losmaken van de patronen in hun gezin. Een gepassioneerde idool is vaak de drijfveer om een keuze te maken voor een bepaalde koers binnen actieve cultuurparticipatie. De media leveren veel voorbeelden waaraan jongeren zich spiegelen.

Elke visie op de lange culturele levensloop – van vroege cultuureducatie op school tot latere cultuurparticipatie – moet antwoord geven op de vraag welke betekenis actieve kunstbeoefening en activiteiten rond erfoed hebben. Tijdens de gesprekken die de raad in het land heeft gevoerd, kwamen de volgende drie betekenissen ter sprake: creativiteit, samenspel en maatschappelijke meerwaarde.

De raad beschouwt deze begrippen als de onderliggende waarden voor voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie.

Creativiteit

Creativiteit zet de zintuigen op scherp en zorgt voor nieuwe energie in het verstandelijke leven en het gevoelsleven. Kunst opent de ogen en spitst de oren zodat de beleving van de wereld zich meer en feller kleurt. Het verbetert de kwaliteit van het leven.

Door lessen te volgen in een kunstdiscipline en mee te werken aan producties en presentaties kunnen mensen zich verder bekwamen.

Naast ontspanning is cultuureducatie een van de bronnen om creativiteit, *outside of the box*, *flip the script*, associatief denken, probleemoplossend vermogen, communicatieve en sociale vaardigheden op te doen. Dit zijn belangrijke *skills* voor de 21^e eeuw. Actieve cultuurparticipatie is onontbeerlijk voor de persoonlijke ontplooiing van ieder mens.

Door kunst te beoefenen, groeit de persoonlijke ontwikkeling en identiteitsvorming. Actieve cultuurparticipatie kan ook de opmaat zijn naar een beroep in de creatieve sector of zelfstandig kunstenaarschap. In tal van creatieve beroepen grijpen volwassenen terug op competenties die zij in hun jeugd – in hun vrije tijd – leerden. Enkele hiphoppers van dat Schouwburgplein in Rotterdam zullen zonder kunstvakopleiding hun brood gaan verdienen als danser of maker.

De basis voor latere cultuurparticipatie wordt bij jongeren gelegd, bij hen die willen excelleren als amateurkunstbeoefenaar en bij enkelen die een kunstvakopleiding gaan volgen om door te groeien tot professioneel kunstenaar.

Giorgio Oehlers

Giorgio Oehlers (pagina 48, 49) is stuntskater, filmmaker en beatproducer. Hij heeft sinds twee jaar zijn eigen filmbedrijf. Op zijn zestiende kon Oehlers op hoog niveau stuntskaten en werd hij tweemaal Nederlands kampioen. Met een camera begon hij filmpjes te maken. Door die opnames op internetfora te plaatsen, kon hij ideeën uitwisselen met andere skaters en daarna passende beats verzinnen op zijn zolderkamer. Door het skaten, filmen en beats produceren, heeft hij zichzelf inmiddels goed leren kennen en vaardigheden geleerd die hij nu inzet voor zijn eigen bedrijf.

Kunstbende

Kunstbende is een landelijke jongerenorganisatie voor talentontwikkeling die met projecten als Kunstbende (de wedstrijd voor jong creatief talent) en 'Move Your Art' aansluiting zoekt bij nieuwe generaties. Het richt zich expliciet op jongeren tussen de 13 en 18 jaar met muziek, theater & performance, film & animatie, dans, taal, expo, fashion en dj. Informele vormen van talentontwikkeling en coaching worden door het hele land georganiseerd.

Samenspel

Samenspel en samenwerking geeft kleur en zin aan de vrijetijdsbesteding in alle levensfasen. Bijvoorbeeld bij de leesclub, fanfare of harmonie, zangkoor of volksdansvereniging. Bij de vele informele vormen van actieve cultuurparticipatie staat samen iets doen meestal centraal.

Graffiti-artisten en hiphoppers vormen een eigen *community*. Op internet wisselen creatieve schrijvers, multimedia- en video amateurkunstenaars ideeën uit op fora. Ons erfgoed wordt onderhouden door een brede groep volwassenen die samen in hun vrije tijd als vrijwilliger een museumwinkel draaiend houdt of gezamenlijk betrokken is bij de restauratie van een molen, schip of gemaal. Als de muzikanten uit Leeuwarden optreden in theater de Rinkelbom trekken zij een eigen publiek. Het publieksbereik van de amateurs wordt jaarlijks geschat op 20 miljoen toeschouwers.^[19] Het stimuleert tot bezoek aan gevestigde musea, zoals Linde die met haar oma de Textiel Biënnale in het Rijswijks Museum bezoekt.

De burger is niet langer consument maar geeft als producent – met de vaardigheden uit actieve cultuurparticipatie – vorm aan de maatschappij. Actieve cultuurparticipatie is in al zijn oude en nieuwe vormen belangrijk voor de sociale cohesie.

Amateurvereniging

De ‘Koninklijke Harmonie Concordia van 1839’ uit Hilvarenbeek organiseert jaarlijks een vlooiemarkt. Een deel van het geld dat de vereniging met deze activiteit ophaalt, wordt geïnvesteerd in muziekonderwijs en muziekprojecten voor kinderen van de basisschool. Uit de opbrengst worden leermiddelen voor de ‘Muzikale Verkenningen’ en tientallen muziekinstrumenten aangeschaft. Onder leiding van vakdocenten leren kinderen op de basisschool daarmee spelen in groepsverband. De instrumenten mogen zij drie maanden lang mee naar huis nemen om te oefenen.

Rotterdam

Het Rotterdamse centrum voor de kunsten (SKVR) organiseert dansactiviteiten voor kwetsbare ouderen met een beperkt sociaal netwerk in hun buurt, of ouderen in verzorgingshuizen die weinig bewegen. Voor de werving en activering van ouderen werkt SKVR samen met de organisaties voor zorg en welzijn Aaffe, Humanitas en Laurens die ook werkzaam zijn in Rotterdam. Op negen locaties worden wekelijks lessen gegeven in de huiskamer bij licht dementerende ouderen.

¹⁹ ‘Amateurkunst & Publiek’, Adviesbureau Cultuurtoerisme, Utrecht, 2011.

Maatschappelijke meerwaarde

Hoe meer mensen zich creatief en enthousiast wijden aan kunst en erfgoed, hoe prettiger ze zich voelen in de samenleving; hoe meer ze zich verbinden met die samenleving, hoe meer de samenleving hiervan profiteert. De zangclub die optreedt in een bejaardenthuis, de amateurtheatergroep die een voorstelling geeft in een gevangenis, de leesclub op een school – zij dragen allemaal bij aan de verbetering van de kwaliteit van de samenleving. Er zijn veel voorbeelden van amateurs die kosten noch moeite sparen om zich in te zetten voor het maatschappelijk belang. Neem bijvoorbeeld de vrijwilligers die monumenten en andere materiële erfstukken conserveren. Of de vrijwilligers die zich inzetten door tradities en gebruiken in stand te houden en daarmee de identiteit van land, provincie, regio, stad, dorp of groep benadrukken. Mensen zijn immers de dragers van erfgoed. Goed onderhouden en toegankelijk erfgoed draagt bij aan de betrokkenheid van burgers bij hun woonplaats. Erfgoed wordt ingezet om te onderscheiden, om lokale identiteit te versterken.

Actieve cultuurparticipatie wordt steeds meer gezien als hulpmotor bij de jeugdzorg, bij integratietrajecten naar werk en bij ouderenbeleid. Juist in deze omgeving leren mensen vaardigheden die een bijdrage leveren aan de leefbaarheid van ons land.

Volgens *Cultuur in Beeld 2013* speelt cultuur een belangrijke rol bij het aanpakken van maatschappelijke opgaven.^[20]

Schooltje van Dik Trom

De Openbare Lagere School in Etersheim, met onderwijzerswoning, is gebouwd in 1882 – 1883. Cornelis Johannes Kieviet uit Hoofddorp werd er de eerste hoofdonderwijzer. Hij bleef er tot 1902. In 1891 schreef Kieviet er het beroemde kinderboek ‘Uit het leven van Dik Trom’.

In 1939 werd het schooltje gesloten en daarna verkocht aan een veehouder die in de woning trok en het schooltje gebruikte als opslagruimte. Een comité van burgers richtte in 2008 de stichting ‘Het Schooltje van Dik Trom’ op om er een kinderboekenmuseum te vestigen. Het initiatiefcomité bestond uit tien burgers die zich wilden inzetten voor het redden van het schooltje. Het pand werd vervolgens aangekocht door Stadsherstel Amsterdam, is inmiddels met behulp van crowdfunding gerestaureerd en wordt nu beheerd door vrijwilligers.

²⁰ ‘Cultuur in beeld 2013’, Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Den Haag, 2013.

Waarborg toegang, diversiteit, spreiding en kwaliteit

De bovenstaande waarden van cultuurparticipatie zijn zo belangrijk dat de raad vindt dat iedere burger de mogelijkheid moet hebben om van voorzieningen gebruik te maken. Bovenal geldt dat voor kinderen. Elk kind moet gedurende zijn levensloop zijn eigen opvattingen over kunst, erfgoed en cultuur kunnen vormen. In latere levensfasen komt de verantwoordelijkheid voor de culturele loopbaan meer in handen te liggen van de deelnemer zelf.

De raad wil, net als de minister, dat vier aspecten bij voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie gewaarborgd zijn. Het gaat om:

Toegankelijk aanbod

Een toegankelijk aanbod van voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie, zodat deze niet alleen bereikbaar zijn voor degenen die het zich financieel kunnen veroorloven.

Geografische spreiding

Voldoende geografische spreiding van voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie, zodat deze bereikbaar zijn voor iedereen, ongeacht de woonplaats.

Ruime diversiteit

Ruime diversiteit in het aanbod van voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie, zodat verschillende smaken, talenten, culturen en kunstvormen aan bod kunnen komen.

Kwalitatieve voorzieningen

Kwalitatief voldoende hoogwaardige voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie, zodat mensen zoveel mogelijk uit hun deelname halen.

3. Stand van zaken en probleemanalyse

Algemeen beeld

De helft van alle Nederlanders besteedt een deel van de vrije tijd aan actieve cultuurparticipatie. Relatief veel jongeren en daarnaast veel senioren zijn enthousiaste beoefenaars van hun hobby. Met jaarlijks ruim 134.000 optredens trekken amateurkunstbeoefenaars 20 miljoen bezoekers op jaarbasis aan.^[21] Vrijwilligers spelen een belangrijke rol in de amateurkunstbeoefening en bij erfgoedactiviteiten. Zo nam bijvoorbeeld het aantal vrijwilligers in musea tussen 2005 en 2011 met 82% toe, en bij de podiumkunsten met 69%.^[22] Volgens schattingen is ongeveer één miljoen mensen als vrijwilliger in deze sector actief.

Vrijwilligers

In 2012 waren in de provincie Utrecht volgens een inventarisatie van Landschap Erfgoed Utrecht 92 vrijwilligersgroepen actief (Pyramide van Austerlitz: 1; historische verenigingen: 42; museavrijwilligers: 37; archeologische vrijwilligersprojecten: 11 en boerderijstichting: 1).

In totaal ging het hier om 3131 vrijwilligers die 283.309 uren hebben gewerkt.^[23]

Actieve cultuurparticipatie strekt zich uit over het hele land en is generatiegebonden. De betrokkenheid van de jeugd is traditioneel hoog en de groep senioren groeit met de dag. Vanzelfsprekend vergrijsst een deel en sommige kunstuitingen zullen verdwijnen. Daar staat tegenover dat senioren in de erfgoedsector juist veel meer activiteiten ontplooiën.

Nieuwe vormen van culturele en kunstzinnige uitingen schieten bovendien uit de grond. De afgelopen tien jaar is *urban culture* steeds populairder geworden. Televisie stimuleert kinderen en jongeren om te dansen en te zingen. Er ontstaat samenwerking tussen tieners en twintigers die opvallen in programma's als 'So You Think You Can Dance' of 'Everybody Dance Now'.

21

'Amateurkunst & Publiek', Adviesbureau Cultuurtoerisme, Utrecht, 2011.

22

'Cultuurindex in Nederland. Kerngegevens over de culturele sector 2005 – 2011', Boelhouwer, J., Broek, A.v.d., Eijck, K.v., Smithuysen, C., Vinken, H. en Woersem, L.v. in Boekmanstichting/ Sociaal en Cultureel Planbureau 'De staat van cultuur. Lancering Cultuurindex Nederland', pagina 16, Amsterdam, 2013.

23

'Kerndata vrijwilligers landschap en erfgoed 2012 betrokken (direct of indirect) bij Landschap Erfgoed Utrecht', Landschap Erfgoed Utrecht, Utrecht, 2012.

Op internet en via de *social media* worden eigen producten verspreid, erfgoedcollecties verrijkt en ideeën op fora uitgewisseld.

Als gevolg daarvan ontstaan nieuwe gemeenschappen. *Community arts* is de afgelopen jaren in opmars geweest. Ooit is dit verschijnsel ontstaan als professionele kunstvorm, nu voert de gemeenschap het zelf uit met hoge artistieke ambities.

Er is meer samenwerking tussen amateurs en professionals; zij treden ook samen naar buiten, zoals bij de ZomerExpo in Den Haag.

Zowel in de gesprekken met vertegenwoordigers van de *urban scene* als de amateurkunstwereld werd duidelijk dat het steeds meer gaat om een best person die het verschil maakt en minder om *best practices*. Het kan een initiatiefrijk persoon uit een gemeenschap zijn, maar ook een professional uit een instelling die door persoonlijke inzet een katalysator is in zijn culturele omgeving. Er ontstaan allerlei nieuwe informele vormen van actieve cultuurparticipatie, die passen in een tijd waar overheid en instituties er minder toe doen.

Tijdens de gesprekken in het land bleek nadrukkelijk dat elke regio een eigen culturele identiteit bezit en daarmee een eigen kijk heeft op de aard van cultuureducatie. Friesland werkt meer vanuit één gebied met een duidelijke identiteit dan Zuid-Holland dat bestaat uit een gevarieerd geheel met verschillende visies op lokaal niveau.

In grote steden spelen andere maatschappelijke vraagstukken dan op het platteland en om die reden zijn er ook andere voorzieningen. Grote steden zetten zwaarder in op achterstanden. In de steden zijn culturele instellingen meer bepalend, terwijl de verenigingen vooral hun stempel drukken op het platteland. Vrijwillige inzet op het terrein van erfgoed is over het algemeen sterk regiogebonden.

Wat precies de omvang van een regio is of welke voorzieningen bij een regio horen, is niet eenduidig te benoemen. Het is afhankelijk van de samenstelling en dichtheid van de bevolking, de identiteit van een gemeenschap en natuurlijk de lokale ambities.

Community project bij Dario Fo in het Westland

Dario Fo organiseert al 20 jaar voorstellingen die worden gemaakt door en voor de burgers van het Westland.

Met een grote diversiteit aan deelnemers uit de streek worden – samen met professionals – grootschalige community projecten gerealiseerd. Artistieke kwaliteit en talentontwik-

keling staan centraal. Bij de voorstelling ‘Kromme Jongens’ zagen 27.000 bezoekers een groep van 350 zangers, spelers en dansers in een musical over de tuinbouwidentiteit van de streek.

Conny Groot

Conny Groot is initiatiefnemer van het Euro+ Songfestival, een programma voor talentontwikkeling voor 50+ zangtalent en jongeren uit alle culturen. In 2001 is het festival door Conny Groot bedacht en opgericht, tijdens Rotterdam Culturele Hoofdstad 2001. Sinds dat jaar is het Euro+ Songfestival gegroeid. Inmiddels is het festival actief in Rotterdam, Deventer, Den Haag en de provincie Noord-Brabant. Het bereikt vele jongeren en ouderen die met elkaar willen zingen.

Marco de Souza

Marco de Souza groeide op in Brazilië. Toen hij in Nederland muziekpedagogiek ging studeren, verbaasde hij zich over de discussie rond kunst met een grote en kleine k. Als directeur van Muziekcentrum Zuidoost in Amsterdam is hij initiatiefnemer van het succesvolle Leerorkest, waarin leerlingen uit de bovenbouw van de basisschool in migrantenwijken klassieke muziekkles krijgen en samenspielen met musici van het Nederlands Philharmonisch Orkest. De Souza is uitgeroepen tot Amsterdammer van het jaar 2014.

Bezuinigingen, minder deelnemers, nieuwe initiatieven

Uit recente cijfers blijkt dat het aantal deelnemers in verschillende sectoren van actieve cultuurparticipatie daalt. Het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) rapporteert dat in vergelijking met zes jaar geleden over bijna de gehele linie een teruggang in actieve kunstbeoefening te zien is van circa 7% van de bevolking ouder dan zes jaar. ^[24] Het maken van muziek laat een lichte daling zien, het beoefenen van podiumkunst en beeldende kunst vertoont een sterk negatieve trend.

De daling in regelmatige muziekbeoefening correspondeert met de dalende ledenaantallen van muziekverenigingen waarover de Koninklijke Federatie van Muziekverenigingen (KNFM) rapporteert. Tussen 2005 en 2011 was die afname bijna 10%. ^[25] De rapportages van de Staat van Cultuur (2013) en die van het LKCA (‘Ruimte voor amateurkunst’) komen met verschillende conclusies en uiteenlopende cijfers, maar de neerwaartse trend is hetzelfde. ^[26]

24

‘Lokaal stelsel actieve cultuurparticipatie in transitie. Mapping document’, Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst, Utrecht, 2014.

25

‘Cultuurparticipatie: minder beoefening en consumptie’, Broek, A.v.d. en Eijck, K.v. in Boekmanstichting/Sociaal en Cultureel Planbureau, ‘De Staat van Cultuur. Lancering Cultuurindex Nederland’, pagina 70, Amsterdam, 2013.

26

‘De Staat van Cultuur. Lancering Cultuurindex Nederland’, Boekmanstichting/Sociaal en Cultureel Planbureau, 2013. ‘Ruimte voor amateurkunst. Voorzieningen voor kunstbeoefening 2013’, Amsterdam en Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst, Utrecht, 2013.

Beide rapporten stellen wel dat nieuwe informele vormen van cultuurparticipatie, zoals die via internet en sociale media ontstaan, niet in hun resultaten zijn meegenomen.

Of de daling van de deelname een relatie heeft met de bezuinigingen op muziekscholen en centra voor de kunsten vraagt om nader onderzoek. Maar het is aannemelijk dat een verschraving van het aanbod ook leidt tot afnemende participatie.

De raad dringt aan op een systematische verzameling van (deelname)gegevens en activiteiten op regionaal niveau. Deze regionale gegevens kunnen ook indicaties kunnen geven over de effectiviteit van voorzieningen.

De bezuinigingen op de gemeentelijk gesubsidieerde centra voor de kunsten brengen grote veranderingen in de voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie teweeg. Partijen in het veld noemen vooral een gebrek aan ambitie en visie bij de (lokale) overheid en de snelheid van bezuinigen een probleem. Verschillende centra hebben hun subsidie verloren, bijvoorbeeld Parnas in Leeuwarden, Kulturhus 't Iemenschoer in Haaksbergen, Globe in Hilversum, De Kunstlinie in Almere en Toon in Gorinchem.

In sommige van deze gemeenten zijn er activiteiten voor het onderwijs gebleven. Andere worden geconfronteerd met grote kortingen, zoals Fluxus in Zaanstad of Trias in Leidschendam-Voorburg. In sommige gemeenten zijn centra opgeheven en nieuwe functies in het leven geroepen, bijvoorbeeld in Den Haag, Zwolle en Vlaardingen. In weer andere gevallen is de intermediaire functie voor het onderwijs afgesplitst van de uitvoerende functie, zoals bij de SKVR in Rotterdam. Soms zijn ook de intermediaire functie en de aanbieder juist samengevoegd, zoals Cultuurkust in de regio Noordwest Veluwe.

Overheidsbezuinigingen

Kunstconnectie schat dat er in totaal de afgelopen vier jaar op gemeente en provinciaal niveau tussen de 35 en 50 miljoen euro is bezuinigd op de centra voor de kunsten. Dat is een daling van tussen de 16% en 23% ten opzichte van eind 2009. Bij het Fonds voor Cultuurparticipatie is met ingang van 2012 de bijdrage van OCW van 31,4 miljoen euro naar 22,4 miljoen euro gedaald; dat is een vermindering van 9 miljoen euro (-28%) en bij de fusie tussen Kunstfactor en Cultuurnetwerk is de OCW bijdrage gedaald van 7,1 miljoen euro naar 5 miljoen euro; dat is

een vermindering van 2,1 miljoen euro (- 29%). Voor het rijk telt dat op voor de actieve cultuurparticipatie tot 11,1 miljoen euro. Totaal ligt deze besparing nu voor de drie overheden tussen de 45 en 60 miljoen euro. Bezuinigingen op kleine subsidies amateurkunst en erfgoed zijn hierin niet meegeteld.

De meeste provinciale instellingen voor kunst en cultuur zijn in meer of mindere mate getroffen door bezuinigingen. Niet elke provincie wil zich laten aanspreken op het beleidsterrein cultuur. Vooral de culturele voorzieningen in Overijssel en Zuid-Holland zien de gevolgen daarvan. De provincie Zuid-Holland sloot zich niet aan bij het convenant 'Cultuur educatie met kwaliteit' en ondertekende evenmin het convenant 'Bestuurlijk kader Cultuur en Onderwijs' van het Rijk, PO-raad, provincies en gemeenten. De gevolgen hiervan voor de provincie Zuid-Holland zijn nog niet te overzien. Momenteel maakt iedere provincie een eigen keus. Zo richt Limburg zich bijvoorbeeld vooral op de amateurkunst en Utrecht zich op programma's voor het primair onderwijs in kleinere en middelgrote gemeenten.

Het bestuursakkoord 2011 – 2015 tussen Rijk, IPO en VNG stelt: 'cultuur hoort ook tot de kerntaken van de provincies waar dit de lokale belangen overstijgt'. Het algemeen kader interbestuurlijke verhoudingen tussen Rijk, IPO en VNG vermeldt bij het onderdeel cultuureducatie dat de provincies een rol spelen in de tweedelijns ondersteuning, in het bevorderen van de kwaliteit door deskundigheidsbevordering en in de regionale spreiding.^[27]

Het algemeen kader interbestuurlijke verhoudingen tussen Rijk, IPO en VNG vermeldt over de rol van provincies bij erfgoed dat de provincies zich inzetten voor het behoud en ontwikkelen van het erfgoed en erfgoedbeleid verbinden met het ruimtelijk beleid.

'In hun structuurvisies kunnen provincies erfgoed borgen als provinciaal belang. Provincies hebben een regierol en zijn verantwoordelijk voor de gebiedsgerichte monumentenzorg op provinciaal niveau, voor de provinciale monumenten en voor de provinciale steunfunctie monumentenzorg, archeologie en musea'.^[28]

Provinciale erfgoedinstellingen (erfgoedhuizen, steunpunten) hebben minder last van een terugtrekkende overheid, omdat provincies erfgoedbeleid zien als onderdeel van hun ruimtelijke taken.

27
Bestuursakkoord Rijk, IPO, VNG 2011 – 2015 en Algemeen kader interbestuurlijke verhoudingen cultuur Rijk, IPO, VNG geldend vanaf 2012.

28
Algemeen kader interbestuurlijke verhoudingen cultuur Rijk, IPO, VNG geldend vanaf 2012.

Daarbij stimuleren zij een verbreding van de erfgoedzorg naar een meer integrale ‘omgevingszorg’.

De raad ziet een beweging op gang komen waarbij provinciale organisaties voor landschap en natuur nauwer gaan samenwerken, of zelfs fuseren, met hun erfgoedpartners.

Volgens CBS-statistieken bezuinigden gemeenten in de jaren 2010 – 2013 ongeveer 3% op erfgoed. De vergrijzing wordt door verschillende gesprekspartners voor erfgoed als kans gezien, omdat het potentieel aan vrijwilligers groeit. In het rapport *Lokaal stelsel actieve cultuurparticipatie in transitie. Mapping document* stelt het LKCA: ‘Er is geen enkele aanwijzing dat in de erfgoedsector de lokale infrastructuur aan het wankelen is, noch dat deelnemers er hun activiteiten niet in kunnen verrichten’.^[29]

De raad ziet om die reden geen noodzaak om dit advies hierop toe te spitsen.

Ook op landelijk niveau vonden bezuinigingen plaats. De omvang van de rijkssubsidie voor het Fonds voor Cultuurparticipatie is verminderd. Cultuurnetwerk en Kunstfactor zijn samengevoegd en gaan in afgeslankte vorm verder als het LKCA. De afgelopen jaren zijn de inspanningen van de rijksoverheid vooral gericht op het verbeteren van de kwaliteit van het cultuuronderwijs binnen het regulier onderwijs. Provincies en gemeenten volgen dit voorbeeld, gestimuleerd door financiële matchingsregelingen met het Rijk, via het Fonds Cultuurparticipatie. Veel gemeenten doen hieraan mee. Subsidies van amateurkunst en centra voor de kunsten worden in verschillende gevallen gekort ten behoeve van de regeling ‘Cultuureducatie met Kwaliteit’ en de cultuurcoach (regeling ‘Impuls brede scholen, sport en cultuur/Brede impuls combinatiefuncties’).

Beide regelingen zijn ten behoeve van het regulier onderwijs en de verbinding met de vrije tijd. De matching blijkt een aantrekkelijke manier om de inspanningen van de overheden op elkaar af te stemmen. Terwijl het onderwijs wordt verbeterd, vallen er tegelijkertijd gaten in het hierop aansluitende aanbod in de vrije tijd.

Patronen

Over de gevolgen van de bezuinigingen op actieve cultuurparticipatie zijn weinig gegevens beschikbaar.

De raad constateert op basis van eigen waarnemingen dat de intermediaire functie voor het onderwijs in veel plaatsen

29

‘Lokaal stelsel actieve cultuurparticipatie in transitie. Mapping document’, Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst, pagina 16, Utrecht, 2014.

in stand wordt gehouden. Wel wordt er bezuinigd op het educatieve buitenschoolse aanbod van lessen, cursussen en workshops voor de kunstdisciplines. Dat heeft tot gevolg dat de mogelijkheden tot kennismaken, oriënteren en bekwamen in een van de kunstdisciplines bij een muziekschool of centrum voor de kunsten voor volwassenen steeds meer afneemt of duurder wordt en voor jeugd en jongeren onder druk staat. In welke mate deelnemers gebruik zullen maken van andere mogelijkheden is nog onbekend.

Uit de gevoerde gesprekken en de onderzoeken die de raad heeft laten uitvoeren, worden wel een aantal patronen zichtbaar.

Van aanbodgericht naar vraaggericht werken

‘Aanbodgerichte’ kunstcentra dreigen hun bestaansrecht te verliezen. Berenschot omschreef deze instellingen als: “waarvan het aanbod tot stand komt op basis van successen uit het verleden. Marketing komt bij deze instellingen vooral neer op het presenteren van cursussen en activiteiten.”^[30]

Deze kunstcentra sluiten onvoldoende aan bij de vraag van het publiek en lopen daardoor grotere risico’s bij bezuinigingen. Gemeenten menen dat de kosten te hoog zijn in relatie tot het bereik en het resultaat. Zij wijzen op het geringe verschil in prijzen tussen gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde aanbieders. De aanbodgerichte centra trekken vooral hoogopgeleide klanten. Nieuwe doelgroepen lijken zich ook te oriënteren op mogelijkheden bij andere aanbieders.

Kunstbedrijf Arnhem in Arnhem

Kunstbedrijf Arnhem in het nieuwe gebouw ‘Rozet’ is het centrum voor de kunsten in Arnhem. Het is ontstaan uit een fusie en de verzelfstandiging van bestaande instellingen: het centrum voor de kunsten (Domein) en een sociaal-artistieke organisatie (Stichting Beleven). Kunstbedrijf Arnhem heeft de afgelopen paar jaar een grote verandering ondergaan. De opdracht luidt ‘kunst en cultuureducatie en participatie zoveel mogelijk in de stad verspreiden’. Er wordt permanent gezocht naar nieuwe doelgroepen, verbindingen en vormen van samenwerking. Er is sprake van samenwerking met partijen uit andere beleidsterreinen, zoals onderwijs, zorg, welzijn en werk. Kunstbedrijf Arnhem ontwikkelt zich tot een organisatie die door kunst en cultuur sociaal-maatschappelijke doelstellingen nastreeft. In het gebouw ‘Rozet’ kunnen docenten naast hun aanstelling ook als zzp’ers voor eigen rekening lesgeven.

³⁰ ‘Bedrijfsmodellen voor kunsteducatie’, Berenschot, Utrecht, 2010.

Cultuurkwartier in Sneek

Cultuurkwartier Sneek herbergt een kunstencentrum, een poppodium en een theater. Met de bibliotheek ernaast. Deze voorziening is vooral op Zuidwest-Friesland gericht. Het gaat in Sneek goed omdat er samen wordt geprogrammeerd, wat nieuw publiek aantrekt. Dit leidt weer tot nieuwe activiteiten. In Sneek is het maatschappelijke middenveld een belangrijke (f)actor. Er is een duidelijke relatie tussen het centrum voor de kunsten, het theater en de amateurkunstbeoefenaars.

Eindhoven

In Eindhoven hebben de gemeente en het centrum voor de kunsten (CKE) een overeenkomst gesloten. De gemeente wilde fors bezuinigen, maar wel pluriforme cultuureducatie behouden. Men heeft besloten dat CKE niet alles zelf gaat aanbieden. Om dit te bereiken is CKE meer maatschappelijk gaan ondernemen door de samenwerking met andere (markt)partijen aan te gaan. Marktpartijen zoeken nu zelf de samenwerking.

De raad ziet ook dat verschillende centra voor de kunsten zich steeds vraaggerichter opstellen. Deze centra proberen hun positie te versterken door nieuwe klantengroepen te zoeken en hun flexibiliteit te vergroten, zodat de programmering kan worden afgestemd op nieuwe doelgroepen. Ze richten zich scherper op de vrijetijdsmarkt, het onderwijs of de amateurwereld. Zij kiezen een nieuwe positie in de gemeenschap. In veel gevallen leiden deze transformaties tot afsplitsingen. De inzet van vast personeel vermindert terwijl de inzet van zzp'ers toeneemt. Er wordt gezocht naar nieuwe partijen om nieuwe inkomstenbronnen te genereren. De centra stellen zich op als partij midden in het veld van actieve cultuurparticipatie en gaan nieuwe relaties aan met commerciële partijen en individuele aanbieders, zoals zzp'ers.

Na die transitie kan een centrum voor de kunsten zich onderscheiden van andere partijen: door de kwaliteit van hun programma's, de professionaliteit van de geboden educatie, de toegankelijkheid voor brede groepen uit de gemeenschap, de diversiteit en continuïteit van hun programmering en door de verschillende allianties die met andere organisaties uit bijvoorbeeld de zorg of het bedrijfsleven kunnen worden aangegaan. Deze transities vragen tijd. In de gesprekken in het land werd deze koers als de meest wenselijke genoemd.

Grote toename zzp'ers

De bezuinigingen bij de centra voor de kunsten veroorzaken naast groei van zelfstandigen, meestal zzp'ers, ook versnippering van het cultuureducatieve aanbod. Ontslagen bij kunstinstellingen en bij centra voor de kunsten hebben het aantal aanbiedende partijen op de markt van de actieve cultuurparticipatie doen toenemen. De ontslagen individuele docenten geven hun werk met nieuwe energie vorm als zzp'er. Zij werken samen in collectieven die soms binnen het gebouw van hun voormalige werkgever weer aan de slag gaan. Daar staat tegenover dat de docent die zich vestigt als zelfstandige, vaak tegen een lager salaris en slechte rechtspositie opnieuw aan de slag gaat. De kunstdocent verliest een vaste (kleine parttime) baan die juist zijn garantie was voor pensioenopbouw en ziekteverzekering.

Omdat zzp'ers onafhankelijk en zelfstandig werken, is het onzeker of de continuïteit en de kwaliteit van hun programma's kunnen worden gewaarborgd. Het is ook de vraag of het jeugdorkest of de musicalgroep, dat als vanzelf lijkt te bestaan in een muziekschool, in stand blijft na sluiting van die school. Zijn er voor de deelnemers voldoende keuzemogelijkheden, mogelijkheden voor samenspel en presentatie? Wie beoordeelt de pedagogische en vakkwaliteiten? Zijn er voor zelfstandigen mogelijkheden voor scholing en innovatie?

Zorgen over kwaliteitszorg

Muziekscholen en centra voor de kunsten hebben een onafhankelijk keurmerk ontwikkeld met een accreditatie waarbij wordt gekeken naar leerplannen, pedagogisch en didactisch handelen van de kunstdocent, functioneren, begeleiding en nascholing van de docenten, diversiteit van het aanbod, bewijs van goed gedrag en andere factoren zoals de toegankelijkheid, diversiteit en continuïteit van het aanbod.

In de muziekscholen en centra voor de kunsten die meewerken aan 'Cultuureducatie met kwaliteit' ontstaat bij de docenten een gezamenlijke deskundigheid over de leerlijnen op de scholen. In een gefragmenteerd veld verdwijnt deze samenhang en zal er naar alternatieven moeten worden gezocht, om dit opnieuw tot stand te brengen.

Vanuit de kunstvakopleidingen werd de mogelijkheid voor een ontwikkelingsperspectief voor de vrije tijd geopperd. Een ontwikkelingsperspectief geeft inzicht in competenties die bij verschillende niveaus van bekwaamheid horen. Competenties (rond vaardigheden, houding, motivatie, kennis) kunnen

globaal worden beschreven. Het gaat daarbij niet om een lineaire ontwikkelingsgang maar misschien eerder om cirkels van competenties waarin voor de deelnemer en de docent inzichtelijk wordt gemaakt, welke competenties bij een deelnemer meer en minder zijn ontwikkeld. Ieder talent kan zich zo op een eigen wijze ontwikkelen.

Het maakt de beoefening en de ontwikkeling zowel voor de deelnemer als voor de docent transparant. Het maakt zichtbaar welke routes kinderen en jongeren kunnen volgen binnen de piramide: van kennismaken naar oriënteren, van oriënteren naar bekwamen en verdere talentontwikkeling. (zie: cultureel curriculum van Berenschot). De piramide kan worden ingekleurd met referentieniveaus voor verschillende competenties.

Bij muziekverenigingen, harmonie, fanfare en brassbands zijn duidelijke leertrajecten met de mogelijkheid tot het behalen van landelijke diploma's. Andere vormen om eigen competenties te testen zijn *battles* voor breakdancers, wedstrijden van de Kunstbende en bijvoorbeeld 'Holland's Got Talent'. Het lijkt zinnig om de vakopleidingen te betrekken bij het uitdenken van een ontwikkelingsperspectief voor cultuureducatie in de vrije tijd. Ook voor volwassenen en ouderen is het interessant om persoonlijke prestaties in een breder kader te kunnen plaatsen en om te weten welke ontwikkelingsalternatieven er zijn.

Een ontwikkelingsperspectief in de vrije tijd biedt mogelijkheden om de kwaliteit te borgen. Nieuwe alternatieven om kwaliteit te evalueren zijn 'open content omgevingen' op internet waar zowel lesinhoud als evaluaties van leerlingen en deelnemers worden gepubliceerd. In de 'Internationale vergelijking lokale voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie'^[31] blijkt dat zowel in Vlaanderen als in Noordrhein-Westfalen die samenhang met het regulier onderwijs groot is en dat er een curriculum aanwezig is.

Wenselijk werd genoemd dat docenten en begeleiders meer oog krijgen over het cultuuronderwijs voor leerlingen op school en de ontwikkelingsperspectieven buiten de school in de vrije tijd.

31
'Internationale vergelijking lokale voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie. Een quick scan ten behoeve van de Raad voor Cultuur', Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst, Utrecht, 2014.

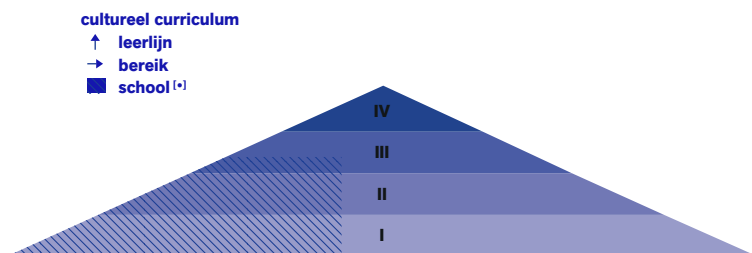
Cultureel curriculum van Berenschot ^[32]

In deze piramide staat verticaal de doorlopende leerlijn in de kunst-educatie en horizontaal het bereik. Uit de specifieke platte vorm van de piramide blijkt al dat de basis zeer breed is en de weg naar de top zeer snel smaller wordt. Gemeenten en instellingen geven op verschillende manieren inhoud aan de lagen, maar er is een algemeen beeld te schetsen van de opzet van iedere laag:

- I. De (eerste) kennismaking met cultuur, deels receptief, deels actief, meestal via het primair onderwijs. Weinig intensief, soms slechts enkele uren per jaar, in diverse culturele sectoren, vaak in samenwerking georganiseerd met culturele instellingen zoals podia, gezelschappen of musea.*
- II. De oriëntatie op de kunstdisciplines, al meer actief, meestal via primair of voortgezet onderwijs, soms ook in brede-schoolverband of buitenschools aanbod. Diverse disciplines passeren de revue en leerlingen worden begeleid bij een keuze voor een discipline, wellicht zelfs instrument of stijl.*
- III. De les, cursus of het project waaraan op eigen initiatief in de vrije tijd wordt deelgenomen, door beginners of licht gevorderden, individueel of in groepsverband, bij de instelling voor kunsteducatie. Hier komt samenwerking met het amateurveld veel voor, maar dat blijft niet beperkt tot deze laag.*
- IV. De les voor talenten, vaak individueel of in groepen van (ver)gevoorderden. Deelnemers zijn echte liefhebbers, vaak jongeren maar ook volwassenen. In het licht van talentontwikkeling geldt deze fase van de leerlijn als de voorbereiding op het kunstvakonderwijs.*

32
‘Bedrijfsmodellen voor kunsteducatie’, Berenschot, Utrecht, 2010.

•
Het gearceerde deel in de piramide van Berenschot is een aanpassing door de Raad voor Cultuur. Er zijn meer piramides voor het culturele curriculum in omloop. Zie bijvoorbeeld in de ‘Culturele stad’ van Cor Wijn op pagina 64. In ‘Voor elk Amsterdams kind kunst & cultuur – basispakket kunst- en cultuureducatie voor kinderen van 4 tot 12 jaar in Amsterdam’ (pagina 17) is eveneens een piramide opgenomen. Het principe van al deze piramides is steeds hetzelfde. De basisschool en het voortgezet onderwijs verzorgen een deel van dit curriculum. De school speelt deels een rol in I en II en soms in III. Hoe goed een school het ook doet, daar kan niet alles in de beperkte tijd. Kinderen en jongeren zijn daarom altijd aangewezen op programma’s in de vrije tijd.

Zie ook toelichting hiernaast ^[4]

Zwakke landelijke organisatiegraad

Gebrek aan gezamenlijkheid is een terugkerende kwestie in de gesprekken met de centra voor de kunsten en andere gesprekspartners. Het ontbreekt aan een agenda met verduidelijking van de maatschappelijke betekenis van actieve cultuurparticipatie; met wetenschappelijke onderzoeksprogramma's die deze betekenis onderbouwen; met voorstellen voor financiering en lobby bij overheid en marktpartijen.

Vertegenwoordigers uit de sportwereld vertelden ons dat de sport baat heeft bij de overkoepelende organisatie NOC*NSF. Zowel voor het agenderen van het maatschappelijk belang van de sport als voor de politieke lobby bij de verschillende overheden. De sportwereld onderbouwt de standpunten over het maatschappelijk belang met wetenschappelijk onderzoek. Bij actieve cultuurparticipatie zien we een veelheid aan partijen en net als bij de sport een mix van vrijwilligers en professionals. Ook financieel heeft de sportwereld baat bij eenheid. NOC*NSF wordt voor een belangrijk deel door lottogelden gefinancierd naast een aantal andere bijdragen. Voor actieve cultuurparticipatie worden nieuwe fondsen gezocht, maar sponsoring voor de sector lijkt voorsnog niet aantrekkelijk voor het bedrijfsleven.

Zoals de Lotto bij de sport optreedt als financier zou hier wellicht een rol kunnen liggen voor goede doelen loterijen als de Bankgiro Loterij. Wel blijkt dat nieuwe perspectieven mogelijk zijn, zoals bijvoorbeeld 'Bedrijfsabonnementen' laat zien. Er zijn weinig voorbeelden van succesvolle *crowdfunding*. Toch lijkt deze vorm van fondsenwerving kansrijk voor bijvoorbeeld Kunstconnectie, de koepels van de amateurverenigingen of het Jeugdcultuurfonds.

Bedrijfscultureelabonnementen

Het bestaande bedrijf 'Bedrijfscultureelabonnementen' levert een aanmerkelijke bijdrage aan het bezoek aan kunst en cultuur en creëert met zijn activiteiten nieuw publiek. Het is mogelijk ook voor de kunstbeoefening dergelijke abonnementen regionaal te ontwikkelen. Dit systeem werkt volgens het principe van dynamic pricing, want niets is 100% uitverkocht.

Conclusie

Actieve cultuurparticipatie gaat over velen. De helft van de Nederlanders besteedt een deel van zijn vrije tijd eraan. Maar het is een sector in transitie. In snel tempo verminderen en veranderen in gemeenten en provincies de educatieve mogelijkheden voor actieve cultuurparticipatie. Gemeenten bezuinigen op actieve cultuurparticipatie doen dat vooral op het beoefenen en bekwamen van kunstdisciplines in de vrije tijd. Erfgoed lijkt minder structureel getroffen, ook al verdwijnen daar kleine subsidies. Op de cultuureducatie is in enkele jaren door de drie overheden samen zeker al een bedrag van tussen de 50 en 60 miljoen euro bezuinigd.

Lokale, regionale en provinciale voorzieningen voor actieve kunstbeoefening en de beoefening van erfgoed vormden lange tijd de spil voor actieve cultuurparticipatie. Nu moeten deelnemers, vooral kinderen en jongeren, zoeken naar een alternatieve plek waar ze lessen kunnen volgen.

Kwaliteit en continuïteit staan onder druk, omdat veel mensen zijn aangewezen op aanbieders in een markt die nog niet goed is gevormd. Zelfstandigen organiseren zich, maar zij kunnen de kwaliteit van hun programma's niet garanderen. Dat staat centraal in onze adviezen.

Er ontstaan zeker nieuwe kansen en nieuw elan. Vitale krachten vanuit particuliere en private initiatieven krijgen meer ruimte. Centra voor de kunsten ontwikkelen zich van overwegend aanbodgerichte instellingen naar maatschappelijke ondernemingen die proberen ook eigen inkomsten te verwerven. Er ontstaan meer netwerken van burgers, verenigingen, culturele instellingen en private partijen waarvan de overheid wel deel uitmaakt, maar niet meer de aansturende partij is. Media mobiliseren nieuwe groepen voor actieve cultuurparticipatie.

In het volgende hoofdstuk doet de raad een aantal aanbevelingen om deze dynamiek in positieve zin te stimuleren en reikt overheden handvatten aan om hierop in te spelen.

4. Vijf adviezen voor actieve cultuurparticipatie

Actieve cultuurparticipatie is voor alle leeftijden. Iedere Nederlander moet in verschillende leeftijdsfasen voldoende mogelijkheden krijgen om zich cultureel te ontplooiën. Zo'n culturele levensloop stimuleert de creativiteit van het individu, bevordert sociale cohesie (samenspel en samenwerking) en geeft maatschappelijke meerwaarde.

In de actieve cultuurparticipatie is een verschuiving gaande van geïnstitutionaliseerde vormen naar meer informele, spontane en private vormen van organisatie. Er is veel eigen initiatief bij jonge artiesten, amateurkunstenaars en erfgoedvrijwilligers. Internet en de sociale media zijn daarbij een verrijking voor de sector. De overheid geeft meer ruimte aan het maatschappelijk en private domein. Het is een ontwikkeling die eveneens zichtbaar is bij andere sectoren, zoals het onderwijs en de zorg.

De raad juicht die ontwikkeling toe, maar vraagt tegelijkertijd aandacht voor de risico's rondom de toegankelijkheid, spreiding, kwaliteit en diversiteit van voorzieningen voor de actieve cultuurparticipatie.

De raad constateert ingrijpende bezuinigingen op de voorzieningen voor de actieve cultuurparticipatie en stelt vast dat de deelname aan actieve cultuurparticipatie daalt. Ook ziet hij dat de kwaliteit en diversiteit van het aanbod van voorzieningen niet voldoende zijn gewaarborgd. Hij maakt zich vooral zorgen over gevolgen voor ontwikkelingsmogelijkheden voor de jeugd. De geschetste trend mag niet ten koste gaan van cultuureducatieve mogelijkheden voor kinderen en jongeren. Als voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie uit gemeenten verdwijnen, dan dreigt dit wel te gebeuren – zeker als de fietsafstanden te groot worden.

De raad geeft hieronder vijf adviezen om goede, bereikbare en gevarieerde voorzieningen voor cultuurparticipatie te stimuleren.

Advies 1

Zorg voor goede basisvoorzieningen

In tegenstelling tot veel andere beleidsterreinen zijn er weinig verplichtingen voor gemeenten en provincies als het gaat om cultuurbeleid. Cultuur is hiermee regionaal en lokaal een onbeschermde sector. Lokale overheden hebben een grote mate van vrijheid om hun eigen keuzes te maken als het gaat om de besteding van het gemeentelijke budget.

De raad dringt erop aan om die keuzes te maken vanuit een visie, die het belang van actieve cultuurparticipatie voor de gemeente benoemt. Iedere gemeente en provincie maakt beleid op basis van de samenstelling en dichtheid van de bevolking, identiteit en ambitie. Ieder regio is verschillend. In de ene regio zijn er veel particuliere of private initiatieven en op weer andere plekken neemt een centrum voor de kunsten een centrale plaats in binnen actieve cultuurparticipatie.

Maar vijf basisvoorzieningen (accommodaties, faciliteiten en regelingen) vindt de raad onontbeerlijk. Deze moeten in iedere gemeente en provincie onderdeel zijn van het cultuurbeleid zodat toegankelijkheid, spreiding, kwaliteit en diversiteit van het aanbod gewaarborgd kunnen worden.

1. **Locatie**

Voorzie in een fysieke infrastructuur met mogelijkheden voor het uitoefenen, leren en presenteren van activiteiten voor alle vormen van actieve cultuurparticipatie.

2. **Programma**

Waarborg een divers aanbod in het geheel van gesubsidieerde en niet-subsidieerde aanbieders. De programmering ervan moet de identiteit van de regio of de bevolkingssamenstelling weerspiegelen en draagt zorg voor de aansluiting van binnenschools naar buitenschools. Het is de verantwoordelijkheid van de overheid dat er een gevarieerd cultuureducatief les- en cursusprogramma is voor de jeugd, ook in kunstdisciplines waarin particulier initiatief niet voorziet. Ook voor ouderen is een divers aanbod van actieve cultuurparticipatie noodzakelijk.

3. **Promotie**

Zorg voor verleidingsprogramma's en bijzondere projecten waarin mensen kennismaken met de kracht en het plezier van actieve cultuurparticipatie. Op deze wijze kunnen burgers die vanuit hun eigen leefpatroon niet betrokken zijn bij actieve cultuurparticipatie tot deelname worden geactiveerd.

4. **Vindbaarheid via netwerk**

Faciliteer een (digitaal) netwerk waarin (binnen gemeente, regio of provincie) formele en informele cultuurparticipatie plaatsvindt. Zo'n netwerk kan bijvoorbeeld worden onderhouden door gemeente of provincie, het kunstencentrum, de school, de bibliotheek. Een website kan als sociaal netwerk worden ingericht waar iedere deelnemer verantwoordelijk is voor de eigen informatie. Zo ontstaat een portret van de gemeente of regio en kan de burger vinden wat in de buurt gebeurt.

5. **Toegankelijkheid**

Faciliteer dat voorzieningen voor iedereen toegankelijk zijn. De raad ziet het als een verantwoordelijkheid van de overheid dat actieve cultuurparticipatie voor iedereen toegankelijk blijft. Stimuleer daarom betaalbare vormen van actieve cultuurparticipatie. Een op de negen kinderen in Nederland leeft in armoede.^[33] In iedere gemeente zouden er kortingsregelingen moeten zijn voor kinderen en jongeren van minder rijke ouders. Het Jeugdcultuurfonds is hier een voorbeeld van.

Om actieve cultuurparticipatie voor lager betaalde werkenden en niet-werkenden toegankelijk te houden, pleit de raad voor kortingsregelingen (stadspas) en/of een specifieke regeling via het UWV. Ook adviseert de raad om minder draagkrachtige ouderen te faciliteren, zodat ook zij de kans hebben om mee te doen.

Geef deze voorzieningen bij voorkeur vorm in samenspraak met partijen uit de actieve cultuurparticipatie (zowel gebruikers als aanbieders), andere culturele instellingen en het maatschappelijke middenveld.

33
'Kinderen in armoede in Nederland', Verwey-Jonker Instituut, Utrecht, 2013.

Advies 2

Houd rekening met verschillende levensfasen

De raad adviseert in het beleid voor cultuurparticipatie onderscheid te maken tussen de behoeften en mogelijkheden voor jeugd, volwassenen en ouderen. Deze leeftijdsgroepen hebben andere motieven en interesses.

De raad kiest ervoor om de prioriteit van het overheidsbeleid te leggen bij voorzieningen voor de jeugd, omdat juist hier de basis wordt gelegd voor een culturele loopbaan of zelfs voor het leven.

Kunstbeoefening op jonge leeftijd bepaalt de wijze waarop 1 de culturele levensloop zich voltrekt in latere levensfasen. Dit geldt zowel voor passieve kunstervaring zoals bezoek aan museum of popconcert, als voor actieve en creatieve kunstbeoefening. Hoe jonger begonnen, hoe duidelijker de relatie met latere cultuurparticipatie als volwassene.^[34] Als deze basis niet goed is gelegd, dan zal iemand naar alle waarschijnlijkheid op latere leeftijd nauwelijks nog aan kunstbeoefening (passief of creatief) doen.

1. Jeugd

Voor alle kinderen en jongeren zijn educatieve voorzieningen noodzakelijk voor het aanleren van de verschillende kunstdisciplines, met een diversiteit aan mogelijkheden binnen iedere discipline en op bereikbare afstand. Met mogelijkheden voor leren en presenteren. Omdat de culturele levensloop in deze vroege levensfase de noodzakelijke basis vormt voor latere actieve en passieve cultuurparticipatie en cultureel burgerschap. Muziek, dans, theater, literatuur, beeldend, fotografie en film maken deel uit van hun dagelijkse ervaring. Mediawijsheid, digitale weerbaarheid en veiligheid zijn hiermee verbonden.

2. Volwassenen

Voor volwassenen draagt actieve cultuurparticipatie bij aan plezier, betekenisgeving en aan de eigen competenties en ontwikkeling met een positieve uitstraling naar werk en leefomgeving. Volwassenen leveren een belangrijke bijdrage aan de 'maatschappelijke' waarde van cultuurparticipatie en zijn de steunpilaar onder het verenigingsleven. Juist actieve cultuurparticipatie, ook in de zin van vrijwilligersinzet, activeert mensen.

³⁴ 'Cultuurdeelname in de levensloop', Nagel I., Utrecht, 2004.

3. Ouderen

De raad hecht eraan dat ouderen de mogelijkheid hebben om via culturele activiteiten in de maatschappij te participeren. De relatie van actieve cultuurparticipatie met volksgezondheid, welzijn en sport wordt steeds meer gezocht. Dit leidt tot lichamelijke en geestelijke vitaliteit. Samen ergens aan deelnemen is voor ouderen zeer belangrijk. Het aanbod voor deze doelgroep ontwikkelt zich goed. De raad ondersteunt in die zin het convenant 'Ouderen en cultuur' en vindt het een goed initiatief.

Advies 3

Waarborg kwaliteit

De raad adviseert om een ontwikkelingsperspectief voor kinderen en jongeren in de vrije tijd te ontwerpen, parallel aan het ontwikkelen van leerlijnen in het cultuuronderwijs op de basisscholen.

Zo'n perspectief moet duidelijk maken welke route (jonge) deelnemers kunnen volgen van kennismaken naar oriënteren en van oriënteren naar bekwamen en excelleren. Dit geeft deelnemers en docenten kaders en het laat de ontwikkeling van kinderen en jongeren beter aansluiten op wat zij opdoen in het regulier onderwijs. Vormen van samenspel en competitie maken daar deel van uit. Betrek kunstvakopleidingen daar bij. Ook voor volwassenen en ouderen is het prettig om de eigen activiteit en prestatie te kunnen duiden en een ontwikkelingsperspectief te hebben.

Alle deelnemers hebben recht op een kwaliteitsvol educatief aanbod, waarbij van aanbieders verwacht mag worden dat zij aan kwaliteitseisen voldoen. De raad adviseert daarom een vorm van kwaliteitsborging te laten ontwikkelen voor cultuureducatieve aanbieders: individuele kunstdocenten, gesubsidieerde instellingen, culturele verenigingen en commerciële partijen.

Advies 4

Stimuleer experimenten

Mondiale, digitale en commerciële mediaontwikkelingen en migratiebewegingen beïnvloeden in hoog tempo ook de Nederlandse cultuur. Oude kennis en vaardigheden staan onder druk en nieuwe vormen zijn nog aan het rijpen. Inmiddels is het eenvoudig om een (digitaal) fotoboek te maken, een film te presenteren of muziek te laten horen aan vrienden.

Experimenten, vrije ruimte, innovatieve werkvormen zijn de voorbodes van een nieuwe tijd. De raad adviseert overheden om hiervoor altijd – ook al is het noodgedwongen beperkt – programmageden beschikbaar te stellen. Nieuw vormen van *battles*, competities of wedstrijden horen daar bij. Geef ruimte aan amateurs, kunstenaars, kunstdocenten, verenigingen, centra voor de kunsten en commerciële partijen om nieuwe vormen te onderzoeken voor oriëntatie, bekwaming, reflectie, presentatie en samenspel.

De raad adviseert de minister de matchingsregeling met gemeenten en provincies uit te breiden naar actieve cultuurparticipatie voor het stimuleren van experimenten met daarin een rol voor het Fonds voor Cultuurparticipatie en het particulier initiatief.

Advies 5

Ontwerp een atlas voor actieve cultuurparticipatie

De raad dringt aan op een systematische verzameling van (deelname)gegevens op gemeentelijk en regionaal niveau. Deze gegevens kunnen indicaties geven over de effectiviteit van de vijf basisvoorzieningen. Op deze wijze ontstaat een ‘atlas’ van de actieve cultuurparticipatie. De atlas zorgt voor transparantie door te laten zien hoe de vijf basisvoorzieningen uit advies 1, in gemeenten en regio’s vorm krijgen. Van de transparantie gaat een sturende werking uit als burgers zien wat de overheid al dan niet voor ze doet. Bij het tot stand komen van de vijf basisvoorzieningen is variëteit per gemeente of regio een gegeven, want zij maken daarin een eigen keuze.

Verantwoording daarover middels de atlas is een logische stap. Het is wenselijk dat ook de overheden zelf zien hoe de voorzieningen in het land vorm krijgen. De raad adviseert dat de lokale overheid zich op deze wijze verantwoordt voor actieve cultuurparticipatie.

Samenvattend de rollen van de drie overheden bij actieve cultuurparticipatie:

De gemeente

- *zorgt voor vijf goede basisvoorzieningen;*
- *faciliteert dat voorzieningen voor iedereen toegankelijk zijn;*
- *zorgt voor de aansluiting binnenschools/buitenschools;*
- *zorgt voor ondersteuning en stimulering van de verenigingen voor amateurkunst en erfgoed op lokaal niveau;*
- *faciliteert nieuwe burgerinitiatieven;*

De provincie

- neemt actief verantwoordelijkheid als dit het lokaal belang overstijgt;
- initieert, stimuleert en coördineert bovengemeentelijk op regionaal niveau rondom diversiteit en spreiding, rondom promotie en vindbaarheid;
- biedt ondersteuning bij deskundigheidsbevordering;

Het Rijk

- laat een ontwikkelingsperspectief ontwerpen voor de vrije tijd, parallel aan de leerlijnen voor het onderwijs;
- laat kwaliteitsborging ontwikkelen voor het cultuureducatieve aanbod van zelfstandige kunstdocenten, gesubsidiëerde instellingen, verenigingen en commerciële partijen;
- laat systematische gegevens verzamelen over de vijf basisvoorzieningen, over deelname en over activiteiten op gemeentelijke en regionaal niveau zodat een atlas actieve cultuurparticipatie ontstaat;
- stimuleert experimenten;
- stimuleert innovatie, kennis en netwerken.

Partijen uit de sector

- zoek onverwachte partners buiten het gezichtsveld;
- maak verrassende verbindingen, creëer nieuwe samenwerkingsmodellen;
- onderzoek voortdurend de rol van (sociale) media;
- neem initiatieven bij het optimaliseren van de vijf basisvoorzieningen;
- stimuleer maatschappelijk ondernemen;
- neem verantwoordelijk voor deskundigheidsbevordering van zelfstandigen, docenten en begeleiders van maatschappelijke- en private aanbieders, ontwikkel vormen van kwaliteitsborging;
- streeft naar hechtere samenwerkingsverbanden.

5. Vier toekomstperspectieven voor Nederlandse gemeenten

De raad adviseert gemeenten om in ieder geval vijf basisvoorzieningen voor actieve cultuurparticipatie vorm te geven (zie hoofdstuk 4, pagina 51). De wijze waarop is afhankelijk van de samenstelling en dichtheid van de bevolking, identiteit en ambities van de gemeente. Daar liggen politieke keuzes aan ten grondslag, maar eveneens een analyse van de eigen bevolkingsamenstelling (leeftijdsopbouw, opleidingsniveau, sociaal-economische verschillen, etnische en culturele samenstelling, culturele wensen en behoeften, gevoelde lacunes en leemten). Ook een inventarisatie van de wensen van burgers maakt daar deel van uit.

Hieronder schetst de raad vier toekomstperspectieven waarlangs gemeenten de culturele infrastructuur kan inrichten. Gemeenten kunnen perspectieven als een kompas gebruiken voor het ontwikkelen van eigen cultuurbeleid en om zich te profileren. Bij ieder profiel passen andere beleidinstrumenten.

De creatieve gemeente

In de creatieve gemeente staan kunst en cultuur, in alle uitingsvormen, hoog in het vaandel. De creatieve gemeente investeert in de culturele sector (zowel in productie als fysieke infrastructuur) en probeert het culturele leven op alle mogelijke manieren te bevorderen. De culturele en creatieve sector wordt in deze gemeente gezien als een belangrijk maatschappelijke en economische factor.

De creatieve gemeente ontwikkelt beleid voor alle leeftijdsgroepen (kinderen, jeugd, volwassenen en ouderen) en waarborgt zodoende de culturele levensloop. Het gaat om zien, doen, leren en presenteren. De creatieve gemeente zoekt bij het beschikbaar stellen van locaties voor cultuurparticipatie aansluiting bij *hot spots* voor de creatieve en culturele industrie. Deze gemeenten sluiten hun cultuurbeleid aan op andere beleidssectoren (sport, welzijn, creatieve en culturele industrie, gezondheidszorg) om zo maatschappelijke problemen (bijvoorbeeld vereenzaming ouderen, vroegtijdig school verlaten) ook te kunnen aanpakken.

De huidige decentralisaties richting gemeenten passen goed in deze ontwikkeling. De gemeente regisseert, faciliteert en informeert de burgers actief (sociale en lokale media) over wat, waar, wanneer gebeurt. Door het sterke creatieve profiel maakt de gemeente zich aantrekkelijk voor fondsenwerving en sponsoring.

De talentvolle gemeente

De talentvolle gemeente kiest voor de jeugd en legt daar haar prioriteit. Het cultuurbeleid maakt het mogelijk dat kinderen en jongeren zich gedurende hun hele schoolloopbaan muzikaal – met dans en theater – beeldend en expressief kunnen ontwikkelen. Voor- en naschoolse opvang, centra voor de kunsten, culturele verenigingen en andere aanbieders bundelen de krachten voor een gezamenlijk programma dat naadloos aansluit op het regulier onderwijs. Bij letteren en media gaat het met name om de openbare bibliotheek. Er wordt veel gebruik gemaakt van de bestaande fysieke infrastructuur in (de buurt van) scholen en er is een geschikte setting voor de oudere jeugd. De overgang tussen binnen- en buitenschools is inhoudelijk op elkaar afgestemd. Cultuurcoaches spelen hierin een logische rol. De bestaande verenigingen voor amateurkunst met een educatief aanbod worden actief bij dit proces betrokken.

Een aantal belangrijke begrippen bij de talentvolle gemeente zijn: kunstmagneetschool (basisonderwijs), de cultuurprofielschool (voortgezet onderwijs), dagarrangementen en de leerkanalen profielschool.

In een advies van de Onderwijsraad over *Uitgebreid onderwijs* pleit deze raad reeds voor: ‘een extra aanbod en extra gebruik van leermogelijkheden gericht op het behalen van wettelijke vereisten, op het breder en diepgaander ontwikkelen van talenten of op het verbreden van het perspectief van de leerling of student op arbeid en samenleving’.^[35] In dit kader wordt ook verwezen naar een parallel met modellen uit Vlaanderen en Nordrhein-Westfalen.^[36] De gemeente legt linken met de cultuuropleidingen in het MBO en HBO.

De sociale gemeente

De sociale gemeente vindt het belangrijk dat kwetsbare bevolkingsgroepen (bijvoorbeeld minder draagkrachtigen, zorgbehoevenden en ouderen) actief bij de gemeenschap betrokken worden. Zij wil dit ook bereiken door middel van actieve cultuurparticipatie. Om dit te realiseren zorgt de gemeente dat deze bevolkingsgroepen gemakkelijk daaraan

³⁵ ‘Uitgebreid onderwijs’, Onderwijsraad, Den Haag, 2010.

³⁶ ‘Internationale vergelijking lokale voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie. Een quick scan ten behoeve van de Raad voor Cultuur’, Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst, Utrecht, 2014.

kunnen deelnemen op locaties dicht bij hun leefomgeving, bijvoorbeeld in of nabij verzorgingshuizen, winkelcentra of sportcomplexen. De gemeente maakt het financieel mogelijk dat een gevarieerd aanbod voor kwetsbare deelnemers kan worden ontwikkeld en uitgevoerd.

Er wordt ook specifiek beleid ontwikkeld om de groep ouderen zo goed mogelijk te bedienen, naar het voorbeeld van wat in Nordrhein-Westfalen gebeurt. Deze deelstaat ondersteunt een competentiecentrum voor cultuur en onderwijs op oudere leeftijd: KUBIA.^[37] De gemeente steunt initiatieven van verschillende organisaties om het ontwikkelen van dit aanbod mogelijk te maken, signaleert lacunes en initieert ontwikkelingen om lacunes op te lossen. De gemeente zorgt ervoor dat deze bevolkingsgroepen goed op de hoogte zijn van wat, waar, wanneer is ontwikkeld en kiest daarvoor dikwijls de lokale media. En ze legt verbinding met haar nieuwe taken vanwege de drie decentralisaties in het sociale domein.

De vitale gemeente

In de vitale gemeente zijn vooral de burgers zelf aan zet, al dan niet in georganiseerd verband. Het gaat hier om jonge en oude burgers die graag cultureel actief willen zijn en die zelf initiatieven in deze richting nemen. Zij zoeken elkaar op. De participatiegraad is hoog. Men maakt intensief gebruik van internet om zich te organiseren. De cultureel actieve burger draagt zelf de kosten van de ondernomen activiteiten. Dit geldt ook voor georganiseerde verbanden. Het veld organiseert zichzelf (fysiek en digitaal) en zorgt in samenspraak met de gemeente voor locatie, programma, promotie en vindbaarheid.

Door particulier initiatief is er een Jeugdcultuurfonds. Alleen als het eigen initiatief geen vruchten afwerpt, springt de gemeente in. De gemeente is hier vooral volgend, reageert op wat de cultureel actieve burger zelf wil en faciliteert met specifieke middelen om initiatieven te stimuleren.

37

'Internationale vergelijking lokale voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie. Een quick scan ten behoeve van de Raad voor Cultuur', Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst, pagina 17, Utrecht, 2014.

Bijlagen

1. **Adviesaanvraag
voorzieningen actieve
cultuurparticipatie**

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

>Retouradres Postbus 16375 2500 BJ Den Haag

Raad voor Cultuur
T.a.v. de heer J. Daalmeijer
Postbus 61243
2506 AE DEN HAAG

Kunsten
IPC 3300
Rijnstraat 50
Den Haag
Postbus 16375
2500 BJ Den Haag
www.rijksoverheid.nl
Contactpersoon
J. Kuggeleijn
T +31-61-503 8234
j.kuggeleijn@minocw.nl

Onze referentie
520588

Uw referentie

Datum **16 JULI 2013**
Betreft Adviesaanvraag voorzieningen actieve cultuurparticipatie

Geachte heer Daalmeijer,

In mijn beleidsbrief *Cultuur beweegt* van 10 juni 2013 heb ik aangegeven dat het van belang is dat we weten wat de cruciale voorzieningen zijn voor de actieve cultuurparticipatie van burgers. Hiertoe leg ik u de adviesaanvraag 'voorzieningen actieve cultuurparticipatie' voor. Deze adviesaanvraag is tot stand gekomen in samenwerking met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG).

Belang

In *Cultuur beweegt* heb ik aangegeven dat cultuur voor mij zowel artistieke, maatschappelijke als economische waarden heeft. Identiteit, ontplooiing en creativiteit zijn daarbij centrale begrippen. Ik leg in mijn beleid nadruk op de maatschappelijke betekenis van cultuur. De verbinding tussen cultuur en samenleving is voor mij van wezenlijk belang. Actieve cultuurparticipatie speelt hierin een grote rol.

De actieve cultuurparticipatie door burgers¹ is de voedingsbodem van het culturele leven in ons land. Als we willen bevorderen dat creativiteit en identiteit ontwikkeld worden dan moeten we ervoor zorgen dat iedere Nederlander de mogelijkheid heeft om zich cultureel te ontplooien.

Analyse

Sinds 2001 voeren rijk, gemeenten en provincies een gezamenlijk stimuleringsbeleid op het gebied van cultuureducatie en cultuurparticipatie.² Het betrof hier stimuleringsbeleid, gericht op nieuwe initiatieven bijvoorbeeld op het terrein van de volkscultuur. Het onderliggende stelsel van voorzieningen was ieders eigen verantwoordelijkheid, hierover vond geen afstemming plaats.

¹ Hieronder versta ik alle kunstzinnige of erfgoedactiviteiten die door een amateur of vrijwilliger in de vrije tijd worden uitgevoerd: van schrijven tot amateurarcheologie en van muziekles tot community arts.

² O.a. Actieplan Cultuurbereik 2001-2008, Regeling Versterking Cultuureducatie Primair Onderwijs 2004-2007, regeling Cultuurparticipatie 2008-2012, programma Cultuureducatie met Kwaliteit 2013-2016.

Dit stelsel van voorzieningen staat momenteel onder druk.³ Dit heeft te maken met de bezuinigingen en met inhoudelijke ontwikkelingen binnen de actieve cultuurparticipatie.

Rijk, gemeenten en provincies bezinnen zich op hun taken. Dit leidt tot een diversiteit aan keuzes. Het rijk richt zich met name op het bevorderen van de kwaliteit van het binnenschoolse cultuuronderwijs en op landelijke stelseltaken (innovatie en kennis). Ook veel gemeenten kiezen voor het behoud van een voorziening ten behoeve van het binnenschoolse cultuuronderwijs. Zij laten de kunstbeoefening in de vrije tijd (verder) aan de markt over. Andere gemeenten kiezen voor een model met combinatiefunctionarissen. Maar er zijn ook gemeenten die de ondersteuning van het onderwijs juist loslaten en kiezen voor de cultuurparticipatie van jongeren in de vrije tijd. Op sommige plaatsen worden instellingen gesloten, op andere plekken worden instellingen opgesplitst. Provincies trekken zich ook terug op kerntaken. Cultuur *kan* tot deze kerntaken behoren⁴. In de meeste provincies wordt op tweedelijnsorganisaties op het gebied van kunstzinnige vorming, amateurkunst of erfgoed sterk bezuinigd; in een enkel geval worden deze gesloten.

Ook ontwikkelingen binnen de actieve cultuurparticipatie beïnvloeden de voorzieningen. Bij de kunstbeoefening veranderen de voorkeuren van beoefenaars: men stelt nieuwe eisen aan bestaande voorzieningen.⁵ Deze veranderende voorkeuren zijn samen te vatten onder de noemer 'kunstbeoefening 2.0'. Er is sprake van lossere smaakvoorkeuren, omgangsvormen en organisatievormen. Digitale technieken nemen een hoge vlucht en dragen bij aan de 'empowerment' van de kunstbeoefenaar. Op het erfgoedterrein zorgt de digitalisering van erfgoed voor het ontwikkelen van nieuwe netwerken en kennisontwikkeling.

Scope van de adviesaanvraag

Bij voorzieningen voor de actieve cultuurparticipatie van burgers richt ik mij op de lokale, regionale en provinciale voorzieningen voor de actieve kunstbeoefening⁶ en die voor lokale, regionale en provinciale erfgoedactiviteiten.⁷ Ik kies voor deze toespitsing omdat over die voorzieningen de grootste zorgen leven. Ik wil deze voorzieningen echter niet geïsoleerd bezien. Ik verzoek u daarom om bij uw advisering:

- de gehele culturele levensloop te betrekken: van top naar breedte en van formeel leren, naar niet-formeel tot informeel leren⁸;
- rekening te houden met de gedeelde verantwoordelijkheid van de overheden⁹;

---

³ Zie onder (veel) meer de brief die branchevereniging Kunstconnectie op 14 mei 2013 aan mij stuurde (bijlage).

⁴ *Bestuur in samenhang. De bestuurlijke organisatie in Nederland*. Ministerie BZK, 28 mei 2013, blz.27/28.

⁵ *Toekomst Kunstbeoefening*. SCP, 2010

⁶ Bijvoorbeeld centra voor de kunsten, muziekscholen, lokale poppodia, steunfuncties voor de amateurkunst en de subsidies aan amateurverenigingen en activiteiten.

⁷ Bijvoorbeeld erfgoedhuizen en de subsidies aan historische verenigingen, volksculturele instellingen, monumentenwachten en archeologische amateurverenigingen.

⁸ <http://www.oecd.org/edu/skills-beyond-school/35325710.pdf>

- te kijken naar het gesubsidieerde aanbod én de rol van de markt.

Vraagstelling

De bezuinigingen van rijk, gemeenten en provincies zijn een gegeven, evenals de veranderende voorkeuren van beoefenaars. Dat er keuzes gemaakt moeten worden is evident. Op meerdere terreinen laten overheden taken over aan hetzij de markt hetzij de burger. De vraag daarbij is steeds hoe de overheden de krachten van markt en burger zodanig kunnen ondersteunen dat gewenste waarden toch worden gerealiseerd.

De waarden waar de overheden traditioneel verantwoordelijk voor gehouden worden zijn de *toegankelijkheid, diversiteit, kwaliteit en spreiding* van cultuuruitingen. Met name binnen gemeenten spelen daarnaast ook maatschappelijke en economische waarden.¹⁰

De centrale vragen die ik graag beantwoord zie:

- Hoe kunnen overheden hun verantwoordelijkheid voor de genoemde culturele, maatschappelijke en economische waarden, in het licht van de financiële en inhoudelijke ontwikkelingen, duurzaam invullen?
- In welke functies moet minimaal worden voorzien, door wie en voor wie?
- Hoe kan daarbij gedifferentieerd worden naar lokale ambitie, doelgroepen en disciplines (scenario's)?

Ik vraag u om uw adviezen zo concreet mogelijk te laten zijn, in het bijzonder voor de gemeenten. Na de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart 2014 zullen veel gemeenten namelijk op een heel praktisch niveau (financiële) keuzes moeten maken. Ik vraag u daarom om uw adviezen zodanig vorm te geven dat hier op eenvoudige wijze door de VNG een handreiking van gemaakt kan worden.

Deelvragen

Bij het beantwoorden van bovenstaande vragen verzoek ik u in ieder geval de volgende elementen mee te nemen:

- Wat kan geleerd worden van andere lokale voorzieningen gericht op de participatie van burgers, bijvoorbeeld beleid op het terrein van de sport?
- Wat kan geleerd worden van bestaande, goed functionerende voorzieningen voor de actieve cultuurparticipatie (best practices)?
- Welke bijdrage kunnen professionele instellingen leveren die de actieve cultuurparticipatie van burgers niet tot kerntaak hebben, zoals theatergezelschappen, musea of universiteiten?
- Welke kansen en bedreigingen vormen de decentralisaties op het gebied van WMO, jeugdzorg en participatie voor de actieve cultuurparticipatie?
- Hoe kan door de voorzieningen voor de actieve cultuurparticipatie het beste worden aangesloten op de doorontwikkeling van Brede Scholen

---

⁹ Zie bijvoorbeeld de *Gids voor amateurkunst en cultuureducatie* van Kunstfactor en Cultuurnetwerk (2012) of *Cultuurnetwerk*, de slotpublicatie van Cultuurnetwerk Nederland (2013).

¹⁰ Q. van den Hoogen, *Performing arts and the city : Dutch municipal cultural policy in the brave new world of evidence-based policy*. Groningen, 2010.

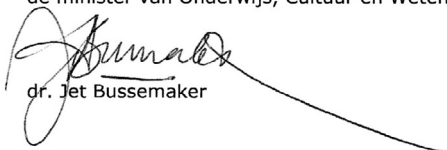
(inclusief combinatiefuncties) en de in ontwikkeling zijnde leerlijn
cultuureducatie voor het primair onderwijs?

Ik verzoek u om bij het opstellen van het advies in ieder geval de Raad voor
Maatschappelijke Ontwikkeling te betrekken.

Met het oog op de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart 2014 verzoek ik u
mij uiterlijk 1 februari 2014 uw advies te doen toekomen.

Met vriendelijke groet,

de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

dr. Jet Bussemaker

2. **Samenstelling en werkwijze commissie**

Dit raadsadvies is voorbereid door de ad hoc adviescommissie 'Voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie' onder leiding van Dirk Monsma.

De commissie bestond verder uit de volgende leden:

Hans de Bruijn, Bart Drenth, Klaas Hoekstra, Andrea Möller, Caroline Nevejan, Marie-France van Oorsouw, Aruna Vermeulen.

De adviescommissie heeft op vier plaatsen in het land (Heerenveen, Arnhem, Tilburg en Zaandam) bijeenkomsten georganiseerd en met betrokkenen uit de sector (beleidsmakers, belangenbehartigers, specialisten en wetenschappers) gesproken.

Daarnaast zijn er gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, de Raad voor het Openbaar Bestuur en de Onderwijsraad.

De raad heeft twee achtergrondonderzoeken laten uitvoeren. Bij het LKCA naar internationale voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie en bij het Mulier Instituut naar de sport-infrastructuur in Nederland. Een synopsis van deze rapporten is opgenomen in bijlage 4 en 5.

Gedurende het hele traject heeft de adviescommissie haar werkzaamheden met die van het LKCA afgestemd. Zonder specifieke opdracht vanuit de raad heeft het LKCA een grondige en uitgebreide analyse van de sector gemaakt. Dit *mapping* document *Lokaal stelsel actieve cultuurparticipatie* in transitie is bij de totstandkoming van dit advies geraadpleegd en kan als een onderlegger bij dit advies beschouwd worden.

De raad is de adviescommissie zeer erkentelijk voor haar grote inspanningen en constructieve manier waarop deze haar werkzaamheden heeft verricht.

De raad en de adviescommissie willen in het bijzonder de volgende mensen bedanken:

Jacques Wallage en Marjolijn Blom Raad voor het Openbaar Bestuur, Thea Meijer en Adrie van der Rest Onderwijsraad en Lucas Meijs Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.

De raad en de adviescommissie willen ook alle andere gesprekspartners hartelijk bedanken voor hun inbreng. Zonder hen was het niet gelukt om dit advies te schrijven. Een volledig overzicht van alle gesprekspartners is te vinden in bijlage 3.

3. **Overzicht van
gesprekspartners**

Altenburg, F.	Mulder, M.
Bathgate, L.	Munster, O. van
Beckmann, G.	Noord, J. de
Berends, R.	Oomen, J.
Berg, S. van de	Poel, H. van der
Bloemhof, D.	Ponsteen, A.
Blom, M.	Post, J.
Braaksma, H.	Ranitz, J. de
Brands, J.	Rest, A. van de
Breed, K.	Rietveld, M.
Broek, A. van den	Rijdt-van de Ven, A. van de
Cats, J.	Robben, P.
Cleveringa, S.	Roest, M. de
Coenen, H.	Romeijnders, M.
Deuren, E. van	Rooij, M. de
Diederer, P.	Rosenboom, W.
Drion, G.	Schendel, N. van
Eijnden, J. van den	Schennink, W.
Elenbaas, P.	Schilder, A.
Gersie, M.	Schippers, B.
Ginsberg, K.	Sijbers, L.
Grooten, P.	Smit, L.
Haan, R.	Stoffels, J.
Hagenaars, P.	Strouken, I.
Hulst, F. van der	Struyk, I.
Ijdens, T.	Swinkels, H.
Janssen, R.	Tal, M.
Jonker, T.	Tibosch, H.
Kampen, J. van	Tiessen-Raaphorst, A.
Kasbergen, A.	Tjoelker, A.
Klaassen, G.	Toren, L.
Knol, J.J.	Trienekens, S.
Koning, E.	Ven, F. v.d.
Koning, H.	Verburgh, I.
Kuyper, P.	Verhagen, F.
Le Mat, A.	Vinkenburg, B.
Loon, N. van	Voet, M. van der
Meereboer, T.	Vries, A. de
Meijer, T.	Wallage, J.
Meijl, B. van	Westerhof, O.
Meijs, L.	Wijn, C.
Merkx, J.	Winter, P.P. de
Minco, B.	Wolf-Maat, M. de
Mühlradt, K.	

4. **Vergelijking met de sportsector**

De minister van OCW heeft de Raad voor Cultuur verzocht om bij de beantwoording van de adviesaanvraag mee te nemen wat geleerd kan worden van andere lokale voorzieningen die zijn gericht op de participatie van burgers, bijvoorbeeld beleid op het terrein van de sport.

Het Mulier Instituut, dat sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht op het gebied van sport, heeft op verzoek van de Raad voor Cultuur een *quick scan* uitgevoerd naar de sportinfrastructuur in Nederland.

Dit heeft geresulteerd in het rapport *De sportinfrastructuur in Nederland. Gezien in vogelvlucht* van dr. ir. Hugo van der Poel en Ine Pulles MSc.

De belangrijkste bevindingen uit dit onderzoek volgen in de samenvatting.^[38]

38

'De sportinfrastructuur in Nederland. Gezien in vogelvlucht', dr. ir. Hugo van der Poel en Ine Pulles MSc, Mulier Instituut, 2013.

Ten eerste, de sportsector kent net als de cultuursector geen aparte, specifieke, wettelijke regeling (bijvoorbeeld een sportwet) op basis waarvan het 'recht op sport' verder gespecificeerd wordt, taken aan de overheid worden toegekend en waaraan burgers rechten kunnen ontleen. Een specifiek wettelijk kader is dus kennelijk niet nodig om een sociaal-economisch belangrijke sector als sport te reguleren.

Ten tweede, de amateursportsector kent in tegenstelling tot de cultuursector een stevige landelijke koepelorganisatie, het NOC*NSF, die als duidelijk aanspreekpunt voor de overheid dient en als lobbyist richting de overheid kan optreden. In deze organisatie werkt de breedtesport Nederlandse Sport Federatie (NSF) innig samen met de topsport Nederlands Olympisch Comité (NOC). Een dergelijke sterke, landelijke organisatie is van groot belang bij het positioneren van de sector en het formuleren van een gemeenschappelijk beleid.

Ten derde, zowel sport als cultuur worden gebruikt als instrument om maatschappelijke doelen op andere maatschappelijke beleidsterreinen te bereiken. Cultuur en sport worden ingezet voor 'Holland promotie' en worden genoemd als het om innovatie gaat. Het beleid van de landelijke overheid – gericht op sport – legt vaak de verbinding met preventief gezondheidsbeleid en de wens om de kosten voor de volksgezondheid te minimaliseren. De instrumentele inzet van cultuur en sport komt dus voor, maar lijkt bij sport sterker en waarschijnlijk ook zwaarwegender vanwege het grote belang van het gezondheidsbeleid.

Ten vierde, Nederlandse gemeenten voeren ten aanzien van sport een autonoom en dus in zekere zin vrijwillig sportaccommodatie-/sportinfrastructuurbeleid. Hoewel gemeenten zich doorgaans verantwoordelijk voelen voor de infrastructuur ten aanzien van sport en de financiering ervan, wachten zij toch vaak op de sportverenigingen die om de benodigde accommodatie en infrastructuur komen vragen. De gemeente volgt de wensen van de gemeentelijke bevolking ten aanzien van sport. Er is dus sprake van lokaal en vraaggestuurd sportaccommodatie-/sportinfrastructuurbeleid.

Ten vijfde, in de sportsector is er sprake van een dominante verenigingscultuur waarbij massaal gebruik wordt gemaakt van vrijwilligers (1 tot 1,5 miljoen vrijwilligers, afhankelijk van de definitie) voor allerlei activiteiten.^[39] Dit geldt ook voor de cultuursector. Zeker de erfgoedsector kent een enorm aantal verenigingen, dat op veel verschillende terreinen actief is. Ook in de cultuurwereld zijn veel vrijwilligers actief die veel verschillende taken op zich nemen. Zonder hen zou de sector niet kunnen functioneren.

5. Vergelijking met het buitenland

Het LKCA heeft op verzoek van de Raad voor Cultuur een *quick scan* uitgevoerd naar de lokale voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie in drie buurregio's, te weten: Vlaanderen, Engeland en Nordrhein-Westfalen.

Dit heeft geresulteerd in het rapport *Internationale vergelijking lokale voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie. Een quick scan ten behoeve van de Raad voor Cultuur* van Meintje de Roest.^[40]

De belangrijkste bevindingen uit dit onderzoek volgen in de samenvatting.

40

'Internationale vergelijking lokale voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie. Een quick scan ten behoeve van de Raad voor Cultuur', Landelijk Kennisinstituut Cultuur-educatie en Amateurkunst, Meintje de Roest, 2014.

Het LKCA heeft op verzoek van de Raad voor Cultuur genoemde buurregio's bestudeerd omdat deze in grote lijnen op Nederland lijken. Zowel in Nederland als in deze buurregio's is de infrastructuur voor actieve cultuurparticipatie complex en onoverzichtelijk. Dit heeft te maken met de wisselwerking tussen burger, overheid en markt, die allemaal op dit terrein actief zijn, en de grote invloed van structuren uit het verleden. In alle buurregio's is men overtuigd van de intrinsieke, maatschappelijke en economische waarde van actieve cultuurparticipatie die vaak gezien wordt als de oplossing voor vele maatschappelijke problemen.

Net als Nederland vinden ook de buurregio's het moeilijk om een helder onderscheid te maken tussen binnen- en buitenschoolse cultuurparticipatie en komt er een steeds grotere nadruk op actieve cultuurparticipatie binnen het formele onderwijs.

In tegenstelling tot Nederland waar cultuurparticipatie onder één ministerie valt, namelijk het Ministerie van Onderwijs, Wetenschap en Cultuur, valt dit beleidsterrein in de buurregio's grotendeels onder verschillende ministeries en subnationale bestuursniveaus (de Vlaamse centrale overheid, het Britse parlement en de Duitse deelstaat).

Vlaanderen

In Vlaanderen zijn culturele organisaties traditioneel sterk lokaal verankerd en aan de overheid gelieerd. Gemeenten vinden cultuur heel belangrijk en vinden dat dit van overheidswege op een laagdrempelige en goedkope manier aangeboden moet worden. De overheid subsidieert een aantal steunpunten en belangenbehartigers. In Vlaanderen neemt de overheid haar verantwoordelijkheid voor actieve cultuurparticipatie serieus en speelt de overheid dus de hoofdrol. Het doel van de Vlaamse overheid is culturele ontwikkeling, cultuureducatie en cultuurparticipatie voor zoveel mogelijk mensen te realiseren (ook met het oog op maatschappelijke participatie en emancipatie). Dit gebeurt op basis van een aantal decreten (wetten): amateurkunstendecreet, decreet lokaal cultuurbeleid, participatiedecreet, decreet sociaal-cultureel volwassenenwerk. Vlaanderen kent een uniek systeem van deeltijds kunstonderwijs (DKO) dat gezamenlijk door de lokale en regionale overheid gefinancierd wordt. Dit systeem heeft een aantal pluspunten: vrijwillig, breed aanbod, goedkoop, grondig, intensief. De Vlaamse situatie heeft te lijden onder de decretale afhankelijkheid die tot versnippering leidt (bijvoorbeeld bij buitenschoolse cultuureducatie). Meer samenwerking is wenselijk. Opvallend voor Vlaanderen is de totale afwezigheid van fondsen en stichtingen.

Engeland

In Engeland vindt de overheid het belangrijk dat iedereen kan ervaren en deelnemen in kunst en culturele activiteiten, toch staat diezelfde overheid op afstand en is slechts op de achtergrond aanwezig. Het meeste wordt aan de markt en de burger zelf overgelaten. Het aanbod in Engeland is vraaggericht en onoverzichtelijk. De spreiding verschilt enorm per gebied. Financiering van cultuur vindt onafhankelijk van de regering plaats en verloopt via het *Arts Council of England* dat ook het geld van de *National Lottery* beheert. Daarnaast wordt gemengde financiering aangemoedigd (dus privédonaties e.d.

naast publiek geld). Vanwege de bezuinigingen is er momenteel weinig betrokkenheid bij cultuureducatie. Kunsteducatie komt wel terug in de aandacht voor jeugd. De meeste aandacht wordt aan binnenschoolse educatie gegeven. Er is weinig focus op de amateurkunsten. In Engeland bestaan bijna 8.000 fondsen en stichtingen die een bijdrage leveren aan actieve cultuurparticipatie en cultuureducatie. Hiernaast is er nog een groot aantal *charities* en goede doelen in deze sector actief. De fondsen zijn alle privaat. De mate van lokale verankering (focus, structuur, financiering) verschilt erg per gemeente. Door de economische crisis maken gemeenten steeds duidelijkere keuzes, worden zakelijker en verminderen of stoppen de financiering.

Nordrhein-Westfalen

Nordrhein-Westfalen neemt een tussenpositie in tussen Vlaanderen en Engeland. Het aanbod is divers en wordt zowel door publieke als private organisaties verzorgd. Het aanbod lijkt gecentreerd in steden. De deelstaatregering hecht veel belang aan kunst en cultuur. Voor cultuurbevordering heeft men verschillende prioriteiten gesteld met de nadruk op *Kulturelle Bildung*. In Nordrhein-Westfalen ligt de nadruk op *Bildung* van kinderen en jeugd (bijvoorbeeld het programma 'Jedem Kind ein Instrument NRW'). Door een brede hervorming van het Duitse onderwijssysteem komt het terrein van *Kulturelle Bildung* meer binnen het schoolsysteem. Het terrein van *Kulturelle Bildung* is nogal ondoorzichtig omdat er veel verschillende modellen en programma's zijn. De nadruk op *Kulturelle Bildung* heeft de afgelopen jaren tot een indrukwekkend aantal kunst- en cultuureducatieve projecten geleid. *Kulturelle Bildung* vindt plaats op veel verschillende plekken (jeugdcentra, kunstscholen, muziekscholen, bibliotheken, e.d.). Er is een grote hoeveelheid fondsen en stichtingen, zowel publiek als privaat. Door de vergrijzing vindt Nordrhein-Westfalen dat *Kulturelle Bildung* ook op ouderen gericht moet zijn en bij hun interesse en behoeften moet aansluiten. Het lijkt dat Nordrhein-Westfalen *Kulturelle Bildung* als een instrument voor het oplossen van allerlei sociale problemen ziet. In Duitsland zijn alle koepelorganisaties samen vertegenwoordigd in de *Deutscher Kulturrat*.

6. Literatuur

- Adviesbureau Cultuurtoerisme
Amateurkunst & Publiek
Utrecht, 2011
- Algemeen kader interbestuurlijke verhoudingen cultuur
Rijk, IPO, VNG
geldend vanaf 2012
- Berenschot
Bedrijfsmodellen voor
kunsteducatie
Utrecht, 2010
- Bestuursakkoord
Rijk, IPO, VNG
2011 – 2015
- Boekmanstichting/Sociaal en Cultureel Planbureau
De staat van cultuur. Lancering Cultuurindex Nederland Amsterdam, 2013
- Boelhouwer, J., Broek, A.v.d., Eijck, K.v., Smithuijsen, C., Vinken, H. en Woersem, L.v.
Cultuurindex in Nederland. Kerngegevens over de culturele sector 2005 – 2011 in Boekmanstichting/Sociaal en Cultureel Planbureau
De staat van cultuur. Lancering Cultuurindex Nederland Amsterdam, 2013
- Broek, A.v.d.
Toekomstverkenning kunstbeoefening. Een essay over de mogelijke betekenis van sociaal-culturele ontwikkelingen voor volume, voorkeuren en vormgeving van kunstbeoefening in de vrije tijd
Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010
- Broek, A.v.d.
FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd
Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010
- Broek, A.v.d., (red.)
Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd
Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010
- Broek, A.v.d. en Eijck, K.v.
Cultuurparticipatie: minder beoefening en consumptie in Boekmanstichting/Sociaal en Cultureel Planbureau
De staat van cultuur. Lancering Cultuurindex Nederland Amsterdam, 2013
- Hagenaars, P.
Cultuurdeelname in de levensloop in Boekmanstichting/Sociaal en Cultureel Planbureau
De staat van cultuur. Lancering Cultuurindex Nederland Amsterdam, 2013
- Kunstfactor en Kunstconnectie
De economische bijdrage van amateurkunst en kunsteducatie Utrecht, 2009
- Landelijk Expertisecentrum Sociale Interventie (LESI)
Kunstbeoefening met ambitie
Utrecht, 2012
- Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst
Lokaal stelsel actieve cultuurparticipatie in transitie. Mapping document
Utrecht, 2014
- Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst
Ruimte voor amateurkunst. Voorzieningen voor kunstbeoefening 2013
Utrecht, 2013
- Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst
Internationale vergelijking lokale voorzieningen voor actieve cultuurparticipatie. Een quick scan ten behoeve van de Raad voor Cultuur
Utrecht, 2014
- Landschap Erfgoed Utrecht
Kerndata vrijwilligers landschap en erfgoed 2012 betrokken (direct of indirect) bij Landschap Erfgoed Utrecht
Utrecht, 2012
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap e.a.
Ouderen en cultuur
Den Haag, 2013
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Cultuur in beeld 2013
Den Haag, 2013
- Mulier Instituut
De sportinfrastructuur in Nederland. Gezien in vogelvlucht
Utrecht, 2013
- Nagel, I.
Cultuurdeelname in de levensloop
Utrecht, 2004
- Onderwijsraad en Raad voor Cultuur
Cultuureducatie; leren, creëren, inspireren
Den Haag, 2012
- Onderwijsraad
Uitgebreid onderwijs
Den Haag, 2010
- Poel, H.v.d.
De overheid aan de bal? in Boekman 95, tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid
Amsterdam, 2013
- Verwey-Jonker Instituut
Kinderen in armoede in Nederland
Utrecht, 2013

Colofon

Meedoen is de kunst
Advies over actieve
cultuurparticipatie

Dit advies is een uitgave van
de Raad voor Cultuur

Ontwerp
Studio Daphne Heemskerk

Fotografie
Rinie Bleeker

Druk
Romer bv

Raad voor Cultuur
Prins Willem Alexanderhof 20
2595 BE Den Haag
Postbus 61243
2506 AE Den Haag
070 – 3106686
info@cultuur.nl
www.cultuur.nl

Het is toegestaan (delen van) de
inhoud van deze publicatie te citeren
of te verspreiden, mits daarbij de Raad
voor Cultuur en deze publicatie als
bronnen worden vermeld.

Aan deze publicatie kunnen geen
rechten worden ontleend.

Den Haag, maart 2014

De Raad voor Cultuur is het wettelijke adviesorgaan van de regering en het parlement op het terrein van kunst, cultuur en media.

De raad is onafhankelijk en adviseert, gevraagd en ongevraagd, over actuele beleidskwesties en subsidiebesluiten.